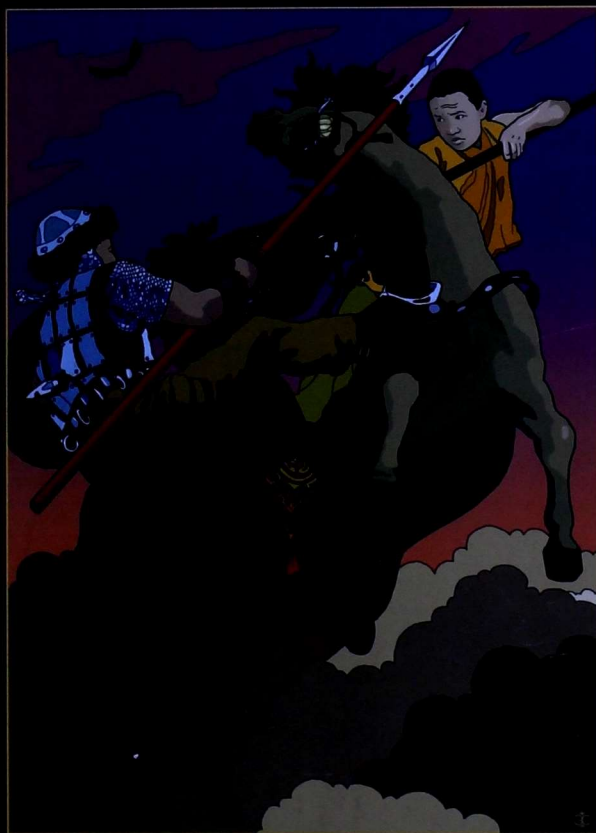

Кыргыз МЭБ
82
МЭБ

МАНАСТЫН БАЛА ЧАГЫ

КЫРГЫЗ ЭПОСУ

УДК 398
ББК 82.3 (2 Ки)
М 23

Китеп «Кумтөр Оперейтинг Компанинин» каржылык колдоосу менен чыгарылды.

Кенже жана мектеп жашындагы балдар үчүн

Адабиятташтырып иштеп чыккан *Виктор Кадыров*
Которгон Самсак Станалиев

М 23 **Манастын бала чагы:** Кенже жана орто мектеп жашындагылар үчүн / Текст: В.В. Кадыров; Котор.: С. Станалиев; Сүрөтчүсү Э.В. Халмурзаев. – Б.: Паритет, 2010. – 56 б.: ил.

ISBN 978—9967—424—80—7

«Манас» эпосу кыргыз элинин рухий байлыгынын туу чокусу, асыл сөзүнүн аскасы, улуу сөзүнүн атасы катары саналат. Дуйнө элдеринин асыл мурастарынын ичинен бирөө да көлөм боюнча, көркөмдугу жагынан «Манас» эпосуна тең келе албайт. Бул китеп ошол теңдешсиз эпостун негизинде Манастын балалыгы, алгачкы эрдиктери, душмандарды жеңиши жөнүндө жазылган.

А 4702300500—10

УДК 398
ББК 82.3 (2 Ки)

ISBN 978—9967—424—80—7

© «Паритет» басмасы, 2010

Мазмуну

Тилазар

7

Кетер кундун алдындагы тун

10

Керемет сырдуу кездешуу

14

Укмуштар улана берди

18

Алгачкы кармаш

22

Кырдаал кыйындаганда

26

Кармаш

29

Кытай кербени

33

Бир туугандар жолукканда

38

Нескара менен согушу

41

Айдың—Көлдөгү курултай

45

Оркун дайрасындагы уруш

49

Манастын хан болушу

52

Бул жомокту жараткан ал окуя тээ илгери болуптур. Жер майышкан кол кураган кытайлар кыргыздарга кызыл кыргын согуш ачып, асман, жердин ортосун кан жыттанган кыяматка айлантты. Ат туягы тийген жердин тозоңу күнгө жетип тун тушту. Топурак күйүп, таш эрип, суу жошо болуп, сан жеткис аскер үстүнөн кара туман уюлгуп турду. Кытайлардын жерин тарытып, Ала-Тоого кызыл туусун желбиреткен хан Ногойдун элин сүрүп чыгууга хан Эсенкан ар бири жүз миң аскерден турган элуу миң кошуун менен камындырбай кол салды.

Ал мезгилде кыргыздар хан Ногойду туу кылып, чыгыш жагы Лоб-Нор көлүнөн аркы, кыйырына көз жеткис, биябан талаа, эрме чөл, аты ааламат болуп ааламга кеткен Такла-Макандын учунан, батыш тарабы берекеси төгүлгөн Фергана мейкиндигине чейинки куш учуп, бороон баралгыс зор аймакты ээлеп турган экен. Кара-Шаар менен Кучаны, Ала-Тоо менен Кашкар аймагын, Алай, Алтай кучагын бейиш кылып ээн-эркин жердептир.

Кытайдын күн батыш жагындагы аймакка кыргыздардын ээлик кылып алганына Эсенкандын кан ичмейи кармады. Ошол үчүн аларды кызыл уук кылып кырмакка жер жарган колун жөнөттү.

Кыргыздын арстан мүнөз шерлери теңдешсиз жоодон жалтанбай, кабыландай качыра тийип кармашты. Лоб-Нордон Фергана тарапка чейин кан төгүлүп, кара суу кукүктөп аккан кызыл дайрага айланды. Куну жок батыр өлүп, кыны жок кылыч сынып, кара жер тутун аралаш асманга сапырылып, көктүн көзүн чаң тосту да, жердин үстүн кан басты. Найза жеп, ок тийгендердин сыздаган үнүнө жаш ыйлап турду. Колбашчылардын каардуу буйругу, тоо-талааны титиреткен аскер дубурту, кара сүргүн, айгай чуу алааматы эр өлүгүн тоо кылды. Ала-Тоо, Алтайды, Кашкардын кара талаасын кыямат-кайым басты да калды.

Хан Ногойдун найза тийип, ок өткүс соот кийген ордо кошууну баш туу сайылган жерге эрлер найза сунуп, калкандарын катар кармап, айлампа чепке турушту. Ордо чептин ичине кыл мергендер тандалып, жебени жамгырдай атып, мөндүрдөй ок төгүштү. Жоо колун атчандар тосуп, аларга кабыландай кол салып, кылычы кызыл кан болуп, күрсүсү күнүн батырды, онун онго, солун солго жапырды. Эр өлүгү — сай ташы да, төгүлгөн каның — кызыл сел болду.

Баш туунун жанына салынган булгаары төшөнчүлөрдүн үстүндө жан алар жараат алган хан Ногой жатат. Кабылан кабак, шер мүнөзү анын сырттан экенинен кабар берип турат. Көздөрү жумулуп, кыркырак кире баштады. Ушу маалда ал өзүн тегеректеп тургандарга керезин айтты:

— Чыйырды, Шыгай бир боорум! Орозду, Үсөн, Бай, Жакып балдарым! Керез айтар кез келди. Мен багынбаган адам катары бу дуйнөдөн кетип баратам, ошондуктан мага кайгырбагыла. Мейли, биз көпкө жашай албай калгандырбыз, а бирок угуп койгула, кырк жылы кырсга түгөнгүс улуу кытай калкына кыргыз эли ким экенин, бири миңге тийген эр экенин көргөздү. Кара кулак шер элди кантип багындырар экенмин деп коркуп жатып Эсенкан беш миллион аскерин жиберген экен! Бири миңин жеңет деген ушул. Ар нерсенин күнү келет, эртеңкини ойлосоңор

кан казатты токтоткула. Тукум курут кырылышка жол бербегиле. Багынтып келген эл багынганды да билиши керек, жан соога сурагыла!

Хан Ногойдун бул сөзү андагылардын ар-намысына канжар болуп сайылды. Багынган баатыр эмес, кармашып жатып жан берген баатыр дешти.

— Тынчтангыла! Кунум бутуп баратат! — Ал көзүн кыйналып жатып ачты да, тунарган карегин көккө кадады. — Мен көрдүм, — деди. — Кытай ханынын канын кочуштап ичип турган кабыланды көрүп турам! Ооба, Эсенкандын жүрөгүн жарып жеп турган туйгунду көрүп турам! Бул мурда кара кулак кабылан болуп тушумө кирчү. Кас душман менен кармашта жеңесин деп аян берчү.

Жанындагылар ага боор ооруй аяй карашты да, аны акылынан адашып жөөлүй баштады дешти.

— Сүйүнчү, Жакып, сүйүнчү! Аялың арстан уул төрөдү! — деди ал.

— Ата! Сизге эмне болду, менин аялым жок, анан кантип балалуу болмок элем! — Хан Ногойдун Жакыбы безилдеп ийди.

— Акылы жок, андай сөздү айтпагын. — Ногой кесе сүйлөдү. — Тун уулун менин жанымда жатат, байкабай басып албасам экен. Карегиндей асыра.

Ушу маалда хан Ногойдун эр жүрөктөрүнүн каршысына туруштук бере албаганына жандары кашайган кытайлыктардын ач айкырык ызы-чуусу жаңырды.

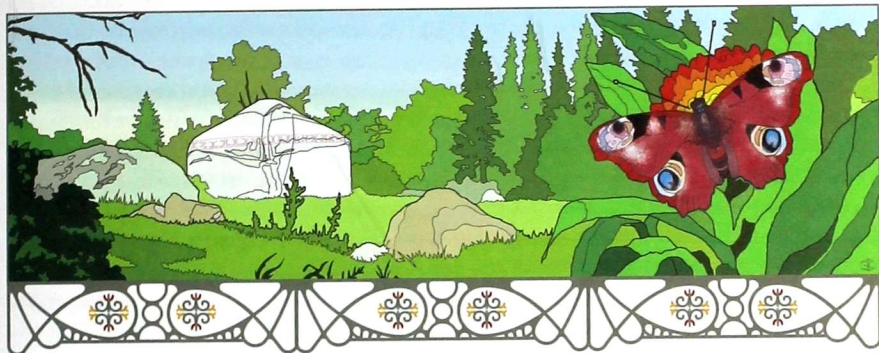
— Жан боорлорум, болгула эрте! Элди сактап калгыла, куралыңарды таштагыла! — Ногой кайрадан ушинтти.

Каш кагымда кара булут күндү жаап калгансып, ай-ааламды түн басты. Кармаштын чуусу кан буугандай басылып, бу ааламаттан жүрөгү түшкөндөрдүн боздогон ыйы гана угулуп турду.

Түнөргөн түн туп көтөрүлгөн кезде кыргыз ханынын жакындарынын жаны чыккан үндөрү чыкты. Ногой хан жок, анын үстүнө жабылган кызыл туу да жок...

Кулак кескен жымжырттыкта кыргыз кол башчыларынын өз аскерлерине куралдарын таштоого берген буйруктары гана жаңырып турду.

Тилазар

Кукүктөгөн Иле, Тарам дарыялары башталган Тянь-Шань тоолорунун чыгыш тарабы Жунгария менен Такла-Макандын кескелдирик куйкалаган кумун сүрө барып токтойт. Ошо тоо өнүрүн көз талыткан Гоби чөлүнүн чоктой ысык аптабы жалмап турат. Анткен менен көк тиреген тоо кыркалары менен курчалган аймактагы эсебин эч ким ала элек көгүлтүр көлдөр, аскаар тоо болгон мөңгүлөр, тик ылдый капчыгайларды тең жара аркырап аккан дарыялар бул аймактын баа жеткис кени катары ааламдын ушул гана жерине жашыл дүйнө бейишин жараткан.

Тоолору жашыл кымкап жамынып, санатсыз түркүн бадалдар менен бурала өскөн канча бир түрлүү өсүмдүктөр күн алдына кулкүчү гүлүн жайнатып, анкыган жытын айдарым желге чачып турат. Эсеби жок курт-кумурска дегендердин чырылдагы ушул жердин ыр-күүсүндөй сезилет. Тагдыр айдап бул жерге келген жолоочу ааламда жок куштардын безелене сайраган дүйнөсүнө байланат. Миң түркүн куштун сайраганы бу жерге келген адамдын кумарын суудай кандырат. Анын үстүнө жалаң аскалардан турган жылаңач, ары кунарсыз тоолордон кийин бул жерге туш болгондор кайра жаралгандай жанданып, Тянь-Шандын бул жерине Жараткандан дил-мээрин төгүүнү суранып жиберет.

Ушул жерди мекендеген эл илгертен эле көптөгөн көчмөн урууларга баш калкалар жай болуп, жаз буерге келер замат тутуну түздүктө булаган казактар мал-жаны менен Иле бойлой тоо таянышкан. Чөбү түгүл эрме чөлү өрт болгон кезде калмактар менен жунгарлар да кара жанын ушул жакка калкалашкан. Алар эле эмес, нойгут, тыргоот, манжулар да жайкы күнүн жайлоодой жерде өткөрүшкөн. Бардыгына жер жетчү.

Бир учунан бир учуна күн чарчап батчу казак талаасына суу берген ушу Иле дарыясынын баш жагында Жакып деген кыргыз байынын айылы бар эле. Ал бул жерге тагдырдын буйругу менен он жети жашында киндик каны тамган Та-

ласын аргасыз таштап келген болчу. Кыргыз аскерин кытайлар катуу талкалаган соң ата-энесинен айрылган бакандай төрт бир тууган ар тарапка айыпкер делип айдалган. Ногойдун улуу уулу Орозду өзүнүн тууган-уруктары менен Алайга сүрүлгөн. Экинчи уулу Үсөн Сибирге, үчүнчүсү Бай эки баласы менен Какшаалдын какыраган талаасына, а Жакыпты болсо Алтайга кайрылбас кылып айдашкан.

Жакып жетим Алтайга кайдан жеталмак. Тянь-Шандын чыгышындагы манжурлардын Бөйөн дегенинин уулу Чаяндын үйүнөн башмаанек тапты. Жунгар тоо кыркасы менен Алтайга чейинки аралык алты айчалык жол болсо да көчмөн элдин көбү бу жерди деле Алтай деп санай беришчу.

Чаяндын малын өзүнүн байлыгындай баккан Жакыпка ыраазы болгон бай малынан бөлүп, Бакдөөлөт деген кызына үйлөндүрүп койду. Ал буга чейин эле үйлөнгөн. Агасы Чыйырды каза болгондон кийин анын жесири Шаканды аш өткөн соң кыргыз салты боюнча аялдыкка алган. Жараткан аларга бала берген жок. Бакдөөлөт да төрөбөй койду.

Жакып элге тең караган, камкор бай эле, ошондон улам ага өз айлында туруп үй-жайсыз, каралашары жок калгандар кошула берди. Алардын баары кытайлардын кысымынан кордук көргөн кыргыз, казак, нойгут жана башкалардан эле. Ошондуктан бай Жакып аларга үстүнө үй, алдына мал берди, үмүт-тилегин улады. Азып-тозуп ага кошулгандар өздөрү сыйлаган Жакыптын жакындары деп, кыргыз деп айтышканына жетине алышчу эмес.

Жакыптын айылы ошентип отуруп жетимиш тутунго жетет. Жайытына малы батпай, коңшулаш элдин колун кыскартып турчу. Малы көптүн байлыгы түмөн саналчу, ошондуктан Жакып Алтайдагы эң бай адам эле. Кыязы аны Көк Теңирдин өзү колдосо керек. Ошо кыргыз байы элуу жашка келгенде Кудай берген кубанычтан анын куураган жүрөгү жарылып кете жаздады. Чыйырды, аны биринчи күйөөсүнүн аты менен атап койгон, Жакыпка мураскор-тукум уул төрөп берди. Андан бери он жылдын жүзү өттү. Мына эми, кара чачын ак баскан Жакыптын алдында баласы отурат. Билбегендер анын жашын он эмес, он бештен да кем эмес деп санашчу.

— Кишилер ыйык мазарда сыйынып жатканда сен дагы ал тарапка таш ыргыттыңбы? — Жакып кайрадан уулуна насаат айтты. — Кудайды тоготпогондугун үчүн Жараткан жазанды берет. Баякуну эле булактагы ыйык арчаны сындырып салдын. Эмнеге анттин, балам? Мазарга келгендердин бардыгы сени каргашты.

— Ата, акылы кем касиеттуумун дегендер эч качан адамдарды адилетсиздик менен кырсыктан сактай алышпайт. Эмне үчүн адамдар өздөрүн тоноп, кордоп өлтүрүп жатышкан калмак менен кытайларга каршы чыккандын ордуна мазарларга келишип, жүрөгү тушкөн чөөлөрчө улушуп, жалынып жардам сурашат. — Манастын көзүнөн каар төгүлүп турду.

Бай Жакыптан жан чыгып, колун шилтеп жиберди.

— Ок, антип айтпагын! Жамандык башка түшпөсүн! Баралыңа жеткенче андай сөздү айтпагын. Бирөөлөрдүн жеринде жашап турабыз, тууган-урук чилдей

тараган. Менин Алтайга келгениме кырк эки жыл болду, эч кимге жаман айтпадым, урушканым да жок, ошондон улам сыйлашат. А сен болсо тил албай терсаяктык кылып, карыган кезде атанды жер каратып жатасың.

Жакып жай жашаган жан-дилине булгун салган бир сезимге карабастан утүрөндөгөн уулуна ичинен элжирей карады. Карыянын ошол кулумсүрөгөнүн анын коюу аксакалы билгизбей турду. Ошол үчүн ал үнүн күч менен каардуу чыгарып, насаат кебин улантты:

— Кулунум менин, билип кой, ажыны капа кылууга болбойт. Анткени ал ыйык Мекеге барып келген адам. А сен болсо дубананын аса таягын колунан жулуп алдың, ал болсо аны менен адамдарды дарылап журчу.

— Дарылабай эле ал дубанаң алдамчы болчу, — деп келаткан Манасты Жакып үнүн көтөрө токтотту.

— Улуулардын сөзүн угуп, аларга каршы үн катпаш керек. Бул көчмөн элдин мыйзамы. Мыйзамды бузууга болбойт. Ал бизге ата-бабадан калган ыйык иш. Сан миң жыл бою көчүп-конуп келебиз, а мыйзам менен салтыбыз гана бизди сактап, бириктирип келатат.

— Макул, ата. Андан көрү менин чоң атам, Ногой хан жөнүндө айтып бериңизчи! — Насаат сөздөн тажаган бала ушинтти. — Ата-бабасын билуу да биздин салтыбыз, — деди актана.

— Сен туура айтасың, балам. Өз ата-бабасын билбеген адам тамыры жок дарактай. Анын өмуру көпкө созулбайт. — Жакып тынымга ойлоно калып анын сыймыктана минтип үн катты. — Тубуң сенин түрк-кыргыз. Кыргыздардын күчтүү каганатын негиздеген Кара хан менен Огуз хан сенин түп атаң. Булардын Байгур деген баласынан Бабыр хан, андан Төбөй. Төбөйдөн Көгөй төрөлөт. Анын Ногой, Шыгай, Чыйыр деген үч баласы болгон. Чоң атаң Ногой кытайларды сүрүп чыгып, бут Ала-Тоо жерине бийлик жүргүзгөн. Ага Кашкар менен Кара-Шаар кошо баш ийген. Алыскы Лоб-Нор көлүнүн жээгинде Ногойдун ордосу болгон. Бардык жерди биз, кыргыздар гана башкарып турчубуз. Кытай ханы Эсенкан кыргыздарга каршы беш миллион аскерин жөнөтүп, Ногой хандын өлкөсүн талкалап салган. Ээн-эркин жашаган эл элек, мусаапыр болуп тентидик. Эл кырылды, сенин чоң атаң да каза болду. Кытайлардын кылбаганы жок, балам, кыргыз бирикпесин деп туш-тарапка айдады.

— Эмне үчүн биз малыбызды айдап кеткен калмактарга үн дебейбиз? — Кызууланган Манас кыйкырып жиберди. Кыжыры кайнагандан улам карегинен от жанды.

— Манас, — деди ал уулунун туталанган түрүнөн чочулап. — Сабырдуу болсоң боло, балам. Ушинте берип сен өзүң алакөөдөн, акылсыз атка кондун. Өзүңдү кармай албайсың, бирөөгө сый-урмат көрсөткөндү да билбейсин. Ушинте берсең бир күнү сен Көк Теңирдин каргышына каласыңбы деп корком. Сенсиз биз кантип жашайбыз? Апаң сенден кара жанын аябайт. Ошондуктан карыган ата-эненди аягын, балам.

Жакып алаканын бетине коюп, армандуудай ойго батып отурду.

Кетер кунгун алдындагы түн

Күндөгүдөн эрте жаткан Манас уктай албай чабалактап жатып:

— Апа, баягы мен жөнүндөгү жомокту айтып берчи, — деди.

— Каралдым десе, кайра-кайра уккандан тажаган жоксунбу? — Чыйырды анын булгаары шымына таза жибек жип менен көз талдырар сайма сайып отурган.

— Тажаган жокмун, апаке, эми бир эле жолу айтыңыз. — Ал апасына жалоруй карады. — Атам мени эртең тоодогу бир бай адамга алып барат, козу кайтарам. Козуларды жакшы баксам анда ал адам мага мал бермек болуптур. Мен чоңойбодумбу, эми силерге жардам беремин.

Апасы шашпай өз жомогун баштады. Анын айткандары баланын ойкыялында кудум сүрөттөгүдөй элестелип жатты.

Бала деп зарлаган байкуш атасы аядарынын төрөбөгөнүнө өксүп, Теңирине жалынып жатат. Анан ага: «Бардыгы жакшы болот!» — деген үн угулат. Бул Теңирдин уну.

Дагы анын көз алдына апасынын укмуш тушу тартылат. Апасына ак сакалы жайкалган адам келет. Ал Теңирдин жиберген адамы. Ал Чыйырды менен Жакыптын бала тилеп көз жашын төккөнүнө Теңирдин боору ооруганын айтып жатат. Карыя ага чоң ак алма берип, ушуну жешин өтүнөт. Алма балдан да таттуу экен, Чыйырдынын курсагы аябай тойду. Анан андан узундугу жетимиш кулач келген ажыдаар ышкырып сойлоп чыкты. А Чыйырды заматта алып болуп калды. Жанагы ажыдаарга ээр токуп минди эле анысы бут ааламды оп тартып жутуп салды.

Ошондо атасы Жакып да туш көрөт. Алтын канат, текөөрү менен тумшугу болот тунжур куш ага учуп келет. Жакып аны ай нуру менен тамактантып, ак күмүштөн өрүлгөн жипти боо кылат да, туурга кондурут. Анын каардуу түрүнөн канаттуулар канат кагып уча албай калат, айбанаттар да жүрөгү түшүп ийиндеринен чыкпай калышат.

Жакып менен Чыйырдынын аяндуу тушун оң жорууга аксакалдар чогулушту. «Уул төрөлөт экен!» — дешти алардын көбү. «Ал ааламды башкарат экен!» — дешти калгандары.

Аяндын арты жакшылык болорун билген Чыйырды кырк бээни курмандыкка чалгынын деп суранды. Жакып сараң анын тилин алган жок, уул төрөлөрүн ким билет, жөндөн-жөн эле ушунча жылкыны союп саламбы деп жинденип, мал туягын санады. Тун бир оокуму болгондо ачууланган ал кургур сыртка чыкса: «Атаке, эмнеге сиз апамды капалантып жатасыз. Байлык табылат, жакшылык үчүн аянбаңыз!», — деген үн чыгат.

Бай Жакып Туучунак атын байлабай коюп, анысы качып кеткен эле. Казак Канымжандын уулу Мендибай ошол атты издеп кеткен бойдон дайыны жок. Энеси Жакыпты элден чыгара тилдеп жаткан. Ошондон улам ал баланы издеп Мендибайлап үн салып тоо арасын жаңыртат. Дайын жок, баш бербес атын кармап барат. Анан эле туурасынан тушкур Туучунагы дарыянын аралында оттоп жүргөнүн көрдү. Жанында эч ким жок, атка кимдир бирөө ак жолборстун терисин жаап салыптыр. Жакыптын жүрөгү болк эте түштү, баланы жара тартып салбады бекен? Анда кандай болду, жолборсту өлтүргөн адам каякта?

Ал акылын жыйып алганча куландан соо Мендибай токойдон чыкты жылмайып. Анан ал Жакыпка бир укмуш окуяны айтты. Ал Туучунактын артынан түшүп кармап албай коёт. Ошондо тоо тараптан кырк бала чуркап түшүп, алар да артынан кууп жөнөшөт. Айласы кеткен Туучунак токойго кирип кетерде алдынан ак жолборс чыгып, аны качырат. Элирген ат жырткыч такымдап барган кезде аны тээп жиберет. Ангыча жанагы балдардын бири жетип барып, чокмор менен жолборсту башка бир салат. Ал жаалдана күркүрөгөн үн чыгарып, жерге кулайт. Жанагы балдар ачып көздү жумганча тигинин терисин сыйрыйт да, Туучунакка жаап салышат. Жолборсту өлтүргөн бала Мендибайга келип, чогуу ойнойлу, чогуу бололу деди. Анан коштошордо кол берип жатып минтти: «Байкуш бай Жакып атам, кайгыдан чүнчүп бутту. Бала деп күйүп бутту. Ага барбасам санаасы тынгыдай эмес».

Апасынын аягы жок жомогун угуп жаткан Манас энеге гана белгилуу андагы кандайдыр бир катылган жашыруун сырды, ыйык нерсени түшүнүүгө аракет кылды. Эгерде анын айткан жомогунун бүт бардыгы чындык болсо, анда Манас бу дүйнөгө жөн жеринен келген жок, Теңирдин буйругу менен болгон. Чыйырдынын толгоосу сегиз күнгө созулду. Ушундай да болорбу? Наристенин чыгарынан дайын жок. Төрөткө жардам бергендер суй жыгылып бүтүштү. Боз үйдүн ортосуна атайы орнотулган алтын баканды кучактаган Чыйырды кыйналгандан акыл-эсин бир жоготуп, бир табат. Ошо кезде кайыптай болуп Умай-Эне боз үйгө кирди да, «сенин энчиң ушул дүйнөдө» деп кубурөнүп, ымыркайды сүрөй баштаганда гана «бар-р» ыйлап бала түштү.

Жомок ушинтип айтылчу, ошондон улам ал өзүндө башкалардан өзгөчөлөнгөн кандайдыр бир касиет бар деп ойлончу. Он жыл жашады, бирок Теңирден бир

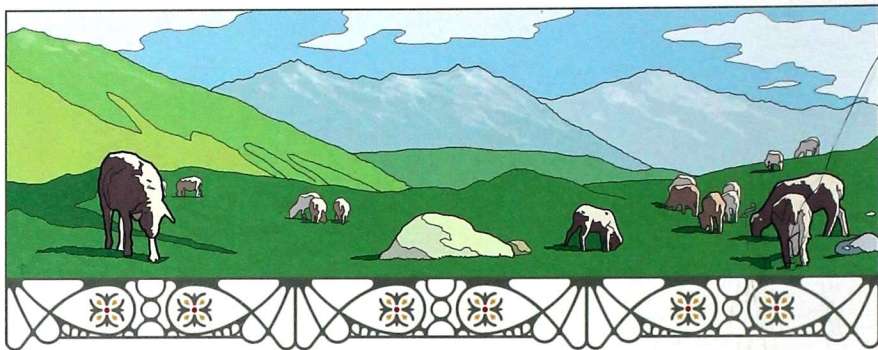

да жолу андай ишарат-белги болгон жок. Балким ал ага тагылган милдет-ишти аткара турган баралга жете электир? Анысы кандай иш экен?..

Ооба, Манас төрөлгөндө баладан башкача болчу. Ошондон улам ага ылайык ат коймокко аксакалдар келишип, затына шайкеш ат таппай коюшту. Ал-аңгыча кайдан-жайдандыр чоң аса таягы бар, ак кийимчен думана пайда болду да: «Бул баланын ысымы «мим» тамгасы менен башталсын, анткени бул пайгамбардын атынын белгиси, орто жерде «нун» тамгасы турсун, бул ыйыктыктын белгиси. Аягы «син» менен бүтсүн, бул арстандын суру. Ушулардын баарын кошкондо «Манас» деген ат чыгат, ал Теңирдин уулу, аны Теңири колдойт», — деп айтып көздөн кайым болду. Кайдан келип, кайда кетти, эч бир адам билген жок. Болгону ал койгон атты кубана кабыл алышты да калышты.

— Манас — бул Теңир жактырган ат. — Бала энесин коштоп угулар-угулбас кылып үн салды.

Андан соң апасынын үнү алыстап, кандайдыр бир сырдуу жоокерлердин карааны көз алдына жакындап да, даана да тартыла баштады. Ал алардын кардуу өндөрүн эстеп калайын деп жакшы эле аракет кылды, а бирок аны бал уйку көөшүлтүп кетти.

Керемет сыргуу кездешуу

Жакып Ошпурга Манасты алып келгенден бери жети күн өтту. Ал Ошпурдун атасынын койчусу экенин билбеши керек. Ошол үчүн Жакып малына эсеп жетпеген чириген байга келгенсип, Ошпурга озуна салам айтып, уулун козу кайтарганга жардамчылыкка алуусун өтүнө суранды. Анан Манаска билдирбей туруп Ошпур менен анын жардамчысы Кадообайга баладан көз албоону тапшырды. «Катуураак эле кармагыла, ачка да калсын. Тентектик кылса сабап да койгула. Катаалдык ага пайда эле болот, бала жаш, кагылып-согулар», — деди Жакып бай.

Манас карап турчубу, Кадообайдын баласы Чегебай менен дароо эле достошуп алды. Экөө козу кайтарат, эртеден кечке эзилишип сүйлөшөт. Азыр да алар чакан дөбөнүн үстүндө отурушкан, козулар болсо капталда жайылып жүргөн.

— Чеге, — деди Манас шашыла. — Козулардын арасында жүргөн кайдагы ит?! Эй, бир козуну баса калды! — Ал кыйкырып жиберди. Чеге бурула калып караса карышкыр экен, козуну алкымдай салып жеп жатыптыр.

— Ой-ээй! Бул ит эмес, карышкыр! Козулардын баарын кырат. — Чегебай таягын булгалап карышкырды көздөй чуркады. Тигил карышкыр Чегебайдан эки келет. Аны көргөн Манас:

— Токто, Чеге! Бирөөнү жеп эле кетет болуш керек, — деди.

— Жок, ал бардыгын кырмайынча кетпейт, — деп чуркап бараткан Чегебай карышкырдын от жанган көзүнө козу чагыла калып ок тийгендей токтоду. Анын жеп жиберчүдөй каардуу ыркыраганынан корккон бала алаңдап артка качты.

Ошо маалда Манаска карышкырды чаап алчудай кандайдыр бир күч келип, ал аны тике качырды. Бөрү козуну жонуна арта салды да, тоо тарапка бет алды. Көшөргөн Манас анын артынан сая тушту.

— Манас, карышкыр жара тартпасын! Сак бол! — Чегебай жан-алы калбай

кыйкырды эле, анысы ага караган жок, бөрүгө жетип, козуну алып калмакка кекенип барат.

Карышкыр кырчаны ашар менен аска-таштуу тар капчыгайга кирди да, изин таптырбай кетти. Анткен менен бала Манас жерге тамган канды кууп, үйдөй таштарды аралап отуруп, акыры бир үңкүрдүн оозуна келди. Карышкыр үңкүрдүн ичине кириптир. Көз ирмемге олку-солку боло калды да, анан ал үңкүрдүн түнөргөн ичине не болсо да көрөйүн деп кирди.

Көзгө сайган караңгылыктан улам ал бир азга эки жагын карана токтоло калды. Алды жактан булбулдөгөн жарык нур көрүндү. Ойлонгон жок, ошону көздөй бет алды.

Бир тар бурулуштан өтөр менен эшик-төрү тай чабым, туш-тарабы туташ таш кең бөлмөгө туш келди. Манастын оозу ачылды.

Аерде адамдар толтура экен, минген аттарынын баарынын канаты бар. Кийимдери көз уялатат, андан чыккан кооз нурлар бөлмөнүн көркүн чыгарып, жагымдуу жарык төгүп турат. Өңүбү же түшүбү! Жанагыл козу эч нерсе болбой аман-соо Манастын так бет алдынан көрүндү. Ал ага жетип барды да, анан дароо карышкыр кайда турат деп жан-жагын карай баштады. Анысы көрүнгөн жок. Козуну өзүнө тарта кыса калып, анын карышкырдын тиши тийген жерлерин издеп, эч бир так таппай койду. Башын өйдө кыла андагы бир укмуш адамдарга таңкала карады.

— Менин козумду карышкыр жара тартып, бул жерге көтөрө качкан болчу. Өзүм көргөм, азыр болсо бир жеринде жарат жок, аман экен. А карышкыр кайда кетет? — Көз алдында болгон ишке таң калган Манас козусунун кантип тирилип калганын, жанагыл көк карышкыр кандайча көздөн кайым болгонун билгиси келди, ошондо ага бүт бардыгы дайын болчудай туюлду.

— Балам, кабатыр болбогун. Козунда карышкырдын тиш салган жери жок бекен? — Атчандардын бири үн катты. — Анда эмесе угуп тур...

— Ал карышкыр чоң итке окшош болчу, — деди Манас тигинин ага бир нерсе айтайын дегенин элес албай. — Өңүн да билем, бозомук-көк. Тик кулак экен. Козумду жара тарткан да, жонуна сала арыштап качкан. Карышкырдын артынан түшүп, тамчылаган канды кууп келдим. Келсем козум аман, карышкыр тийген белги жок. А силер ким болосунар? — Жомоктогудай адамдарга булар чын эле кишилерби дегенсип таңкала карады.

Алардын бири атынан түшүп Манаска жакын келди. Кийими сүттөй аппапак, сакалы да андан өтөт. Ал аны жазбай тааныды, кыялында көрүп-билип жүргөн думана. Ооба, Чыйырдынын тушунө кирген, карыялар ат коё албай акыл издеп турганда кайып айдап келгенсип, аты Манас болсун деп ат койгон адам дал ушул болчу. Ал карыя колундагы таягын жерге урду эле укмуштарга таң калган баланын көз алдында карышкырга айланды. Карышкыр силкинип койду эле, кайрадан жанагыл сыйкырдуу карыя болду.

Манастын артынан үңкүргө жете келген Чеге да бул окуяны көрдү.

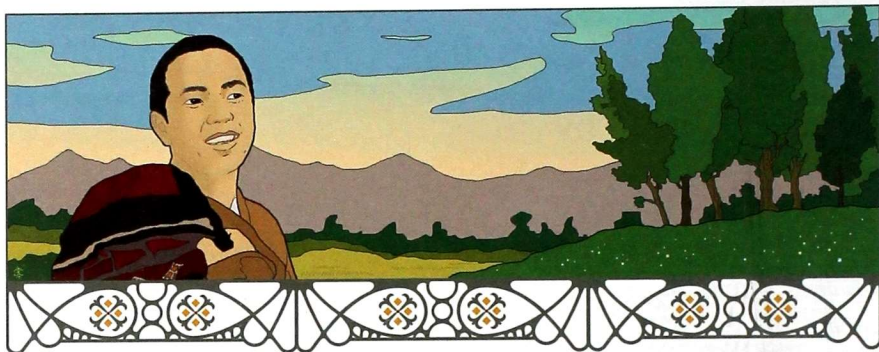

— Мен Кызыр Илиясмын, — деди карыя Манаска келип. — Мен сени кырк кун издедим. А булар болсо менин кырк чилтеним. Сенин бул дуйногө эмне учун келгенинди айта турган кез келди. Теңир сени согуш учун жараткан. Эч качан эч нерседен коркпогун. Акыйкат коргоп согушкун. Ошондо гана Теңириң сени колдойт. Эгер сага сыйкырдуу кубат-куч керек болсо мына мен кырк чилтеним менен жанында болом. Сен өз атыңды атак-даңкка бөлөшүң керек, Манас!

Жаны чыккан Чегебайды көрсөтүп Кызыр Илияс мындай деди:

— Мындан ары бул баланы Кутубий деп жүргүнүн, ал сага бакыт алып келет. Кыйын кезде кыйбаган чороң болот, мындан башка отуз тогуз чоро күтөсүн. Алардын баары мага белгилүү, а бирок, Манас, аларды өзүң табасың. Келер кез келди, муну эсиңден чыгарба!

Үңкүрдү караңгылык басты, кырк чилтендер көздөн кайым болду.

Укмуштар улана берди

Кайра тирилген козуну жетелеген балдар уккурдөн чыгышты. Козулары калмактын Сарайман деген айылдын жанында жайылып журушуптур. Ал жер калмактардыкы, шибери бутка оролгон укмуш талаа. Ошол учун аерге кыргыздардын малын жаюуга тыюу салынган. Бирок балдар буерден козуларды айдап кетууге анча шашылышкан жок, жанагыл көргөн окуялар алардын ой-санаасын он бөлүп турган.

Дөбөлөрдүн бирине чыгышканда Манас Чегебайга бурулуп мындай деди:

— Чеге, тигилер сени Кутубий дегин дешпедиби. Атайы айтышты, өзүң көрдүң го, мени кандай ызаттап сүйлөштү. Анан заматта көздөн кайым болуп кетишкени укмуш бекен?

— Сурдуу да экен, — деди курбусу ага баш ийкей. — Тим эле сыйкырчылардын өзү. — Үнү шыбырагандай чыкты.

— Алар биздин козуну сылап-сыйпашты. — Манас ойлуу үн катты. — Эми бул дагы жөн козу эмес. Союп жеп алалыбы?

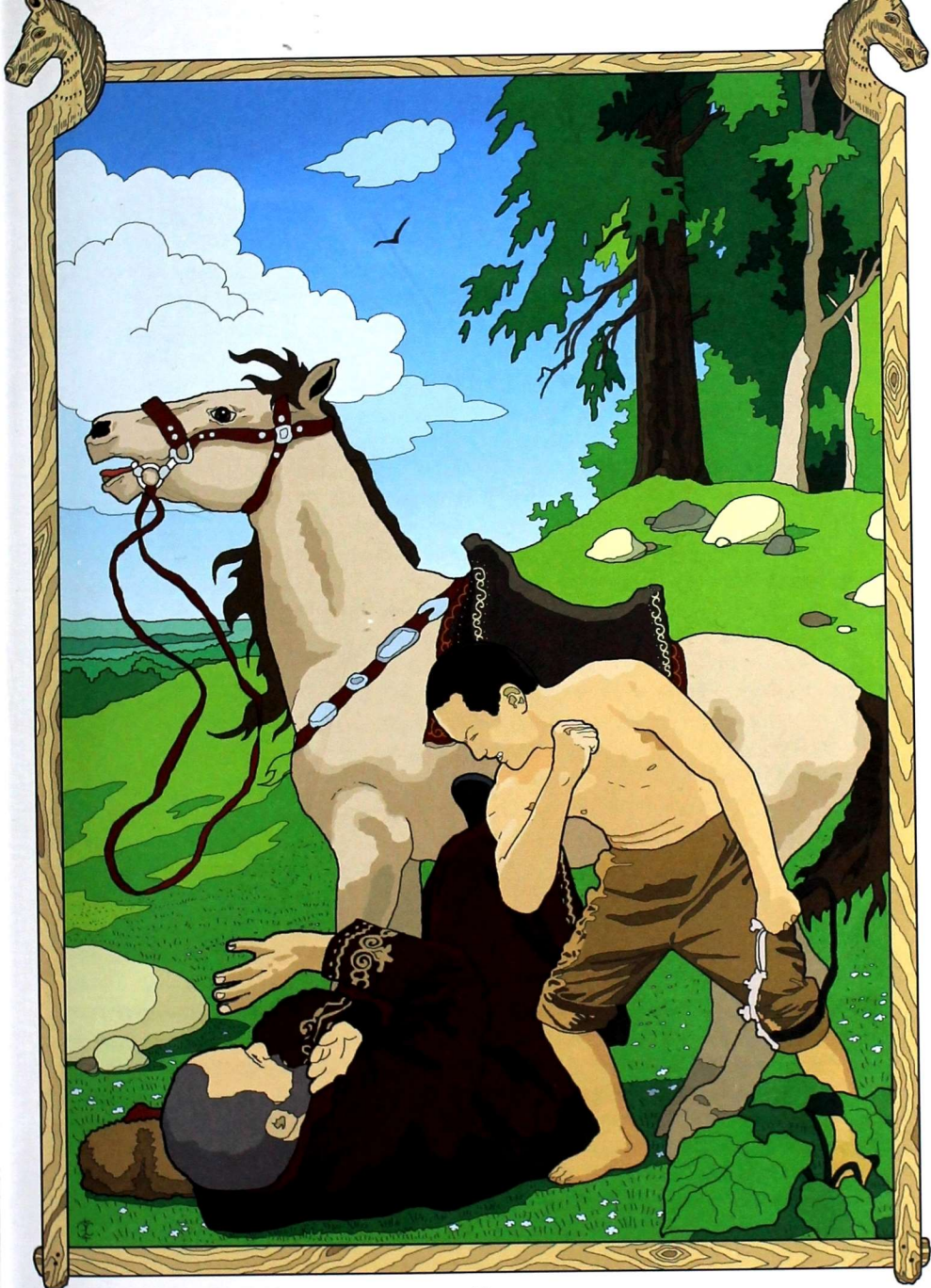
— Жок. Үйдөгүлөр урушат.

— А биз аларга айтпайбыз да. — Манас жол таба койду. Өлүп кайра тирилген козу чын-чынында башкача болуп калды да.

Ал экөө отун чогултушту. Козуну болсо коркуп-үркпөй эле союп салышты. А бирок от тамызганга эч нерселери жок эле. Муну мурун ойлобогон бул экөө эмне кыларын билбей туруп калышты.

Ошо маалда бадалдардын арасынан эдирендеген торпоктор чыкты. Бешөө экен. Алардын артынан калмактын Баянчор чалы чыкты. Торпокторду кууп келатыптыр. Жашы өйдөлөсө да денеси москоол, алдан-кучтөн тая элеги кыймылынан сезилип турат. Балдарга каардана карап алып бакырды:

— О, акмактар десе! Козуну ким сой деди? Ата-эненер билсе теринерди тескери сыйрыйт!

— Эй, чал! Антип кыйкырба, андан көрө оттук бер! — Манастын үнү өкүм чыкты. Калмак ага караган жок, сөгүп-сагып, атынын башын ары бурду. Манас октой жетип, аны тизгинден алып токтотту.

— Чал, мен сенден оттук гана сурадым.

Баянчор аны түртүп жиберейин дегенде Манас чалдын бычагы менен оттугу илинген кайыш курунан кармап калып катуу силкип жиберди эле, калмак аттан учуп тушту. А бирок Кутубий анын аркасынан кармап калды, болбосо бир жери сынып же чыгып кетмек. Үзүлгөн кур Манастын колунда калды.

— Мен сенден оттугуңду эле сурабадымбы! — Бала баатыр ачуулана сүйлөдү. — Бар эми Ошпурга барып даттангын, азыр сени да, торпокторунду да союп саламын. — Манастын кара жини кармады. — Болбосо торпокторунду айдагын да, бул жерден жогол. Оттугуң да, куруң да, бычагың да меники болот, бул — олжом!

Жүрөгү түшкөн Баянчор кеткенче шашты. Эрдикке эдирендеген бул экөө эт бышырып киришти. Анан эле Сарайман айылынын төрт баласы пайда болду. Көрсө алар да кой жайып жүрүшүптүр. Бул экөөнүн козулары алардын жайытына киргенин көрүшүптүр да, тоготпогон торпокторду тепкилеп, экинчи бул тарапка жологус кылып коёлу дешип келишиптир.

От менен алектенип жаткандарга байкатпай жакындашты да, келгендердин улуусу Айнакул Кутубийге чап жабышып жыкты да, көкүрөгүнө минип алды.

«Эй, ага тийбегин!» — Манас ошо замат аны Кутубийдин үстүнөн ыргыта түрттү. Бирок ал тура калып муштумун түйө Манаска жулунду. Бала баатыр буйтай калып, чыр баштаган чаар башты чыккыдан ары койду эле, Айнакул эсинен танып кулады. Манас сулк жыгылган тигинин башын көтөрүп:

— Катуу муштайын деген эмесмин, — деди кечирим сурагандай үн менен. — Өзүң баштабадыңбы.

— Ой-ой-ой! Башымды талкалап салдың! — Эсин жыйган бала озондоп ийди.

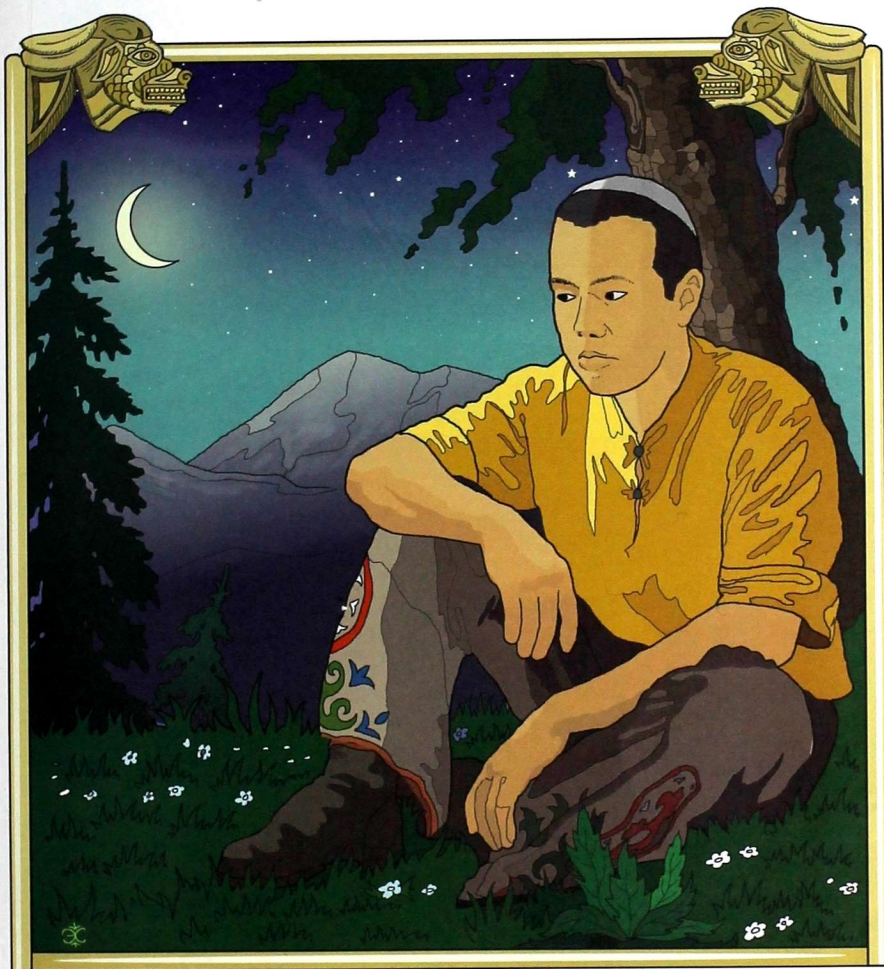
— Тур эми. — Ал аны тургузайын деп жатканда тигинин үч жолдошу Манастын артына жабышты. Бири аны чачынан алды, берки экөө болсо муштагылап киришти.

Эмне болуп кеткенин Кутубийиң билген жок, көзүн жумуп ачса эле ар-ар жерде тигилер онтоп, ыйлап оонап кальшыптыр. Манас болсо кайра аларга боор ооруп, козунун этин жегиле деп жүрөт. Отко какталып бышкан эттин буркураган жыты акыры аларды табыштырды.

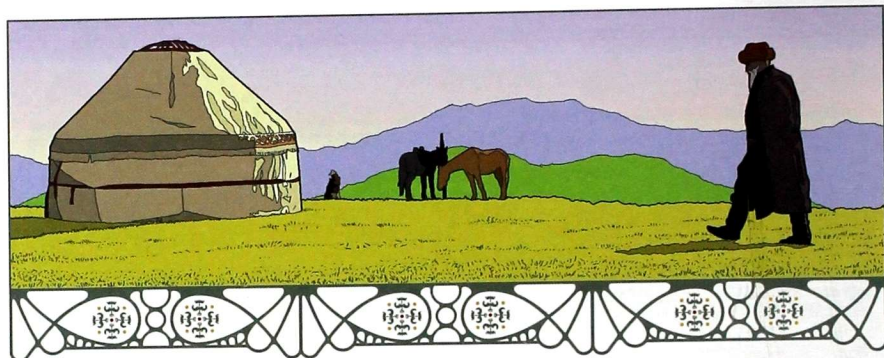
Бала Манастын эсине Кызыр айткан отуз тогуз чоро кылт этти. Балким булар ошолордун төртөөдүр:

— Мени, — деди ал чын дилинен кубана. — Мындан ары жолбашчыбыз дегиле. Макулсуңарбы? Бир болулу.

Алар эски достордой болуп калышты. Ошондон улам бала баатыр бардыгын ушул жерге түнөгүлө деди. Балдар буга аябай кубанды, анын үстүнө булардын жолбашчысы достордун урматына деп дагы бир козуну союп салды.

Өздөрүн өзү билгендер козулардын бут баарын бир короо кылып чогултушту да, уктуого киришти. Манас болсо козулар менен досторун кайтармак болду. Ооба, ал бир күндө болгон бир укмуш окуялардан улам чырма этип кирпик кага алмак эмес. Көз алдына элес-булас тартылган келечеги анын делебесин козгоп, түйшөлтүп жаткандай болду. Алдыда аны кандай кун күтүп турду экен?..

Алгачкы кармаш

Санаага баткан бай Жакыптын тынчы кетип баратты. Оо, Жараткан! Манас жөнүндө Ошпур койчунун айткандары чынбы? Баланы кайра алып кетиши керекпи? Айтор ойго келбес ишти айтты.

Манас менен Чегебай ошо кечте келбей калышканда, Ошпур менен Кадоо-байдын тынчы кетип, кырсыктан тышкары болсо экен деп, аларды издеп чыгышкан. Анын үстүнөн короодон козуларын таппаган койлор да жаагын жеп марап туруп алышты. Туну менен издешти, табылган жок. Эртең менен аларга Сарайман айылынын адамдары жолугуп, алар дагы өздөрүнүн төрт баласын издеп жүрүшкөнүн айтышты. Карышкырдын уйуру козуларды бирден жара тартканбы? Анда балдар кайда?

Дүрбөлөң түшкөн адамдар ар бир ой-чункурдан бери издешти. Табылган жок. Анан эле бир жерде беймарал жайылып жүргөн козуларды көрүштү, алардын ортосунда алты карышкыр тегеренип жатат. Балдар жок! Чуркап барышса карышкыр жок, козулар гана жайылып жүрөт, чет жагында алты бала отурат. Келген адамдар түндө алар кайда болгонун сурашты. Алар болсо Манастын козу союп коноктогонун айтышты. Козуларды санашты, баары түгөл. Манас кайдан козу союп жүрөт? Жана карышкыр жүргөндөй болгон. Алар кайда?

Санаага баткан бай Жакып капалана ушкурду да, артында келе жаткан уулуна кылчая карады. Кежир! Ошпур экөө Баянчордон кечирим сурап, анын отугу менен бычагын кайра бер дешсе, бу Манасың: «Алар менин биринчи олжом, эч бербей!», — деп көшөрбөдүбү. Анысы аз келгенсип Баянчордун башын жулуп алам деп кубалабадыбы. Жүрөгү түшкөн абышка атына минип качып кутулду. Манасың менен жерге кир! Эми кек сактаган калмактар кыргыздардан өч алат. Жакып ага кыргыздардын бул жерге эптеп баш калкалап жүргөнүн

тушундуруп айтты эле: «Бекинип жашаганча өлгөн жакшы! Калмактарга эмнеге багынат элем», — деп кежирленет. Ушу да он жашар баланын сөзүбү!

Айылга чейин күндүк жол, Жакып кандай ойлонсо да убактысы бар эле. Жол жарымдап, ата-бала Ак-Өтөк өрөөнүнө түшүп баратканда алды жактан кыйкырык-чуу уруштун айгайын угуп калышты. Жакыптын жылкычылары ушул жерде эле. Бурулуштан чыга калышканда эле, ондон ашуун калмактар анын беш жылкычысынын үрөйүн учуруп, коркутуп-үркүтүп, жылкыларын айдап кеткени жатышканын көрүштү. Үрккөн жылкылар өрөөнгө батпай, селдей каптап баратат. Айласы алты бөлүнгөн Жакып:

— Жайыт үчүн буларга отуз беш жылкы бердим эле. Ага ыраазы болушпай кайра мени карактамакчы болушканбы? — деп кейиди.

— Атаке, бул кимдин жылкылары? Эмне үчүн буларды калмактар сабап жатышат? — Манас тынчы кете сурады.

— Биздин жылкылар, ушундан көрү кара жер жутуп кетсе экен, — деди ал тигилер тарапка чаап баратып. — Булардын азабын мен гана тартам. Эй, токтогула! Эмне болуп кетти? — Кожоюнун көргөн жылкычылар башчысы Ыйман аны көздөй чаап келди. Кийими тытылган, башы да жарылыптыр, аккан кандан бети көрүнбөйт. Анын артынан кол салган калмактар да кирип келишти. Үчөөнү курчап алышты. Сөз чыккан жок, эки жаат бирин-бири карап турушту.

— Жайыт акысын бербедим беле? — деди Жакып. — Дагы эмне керек?

Калмактардын жол башчысы Кортук дөө сөгүнүп-кагынып, жерге тукурду.

— Атаке, ал эмне деп жатат? — Манас тынчы кетип сурады.

— Эч нерсе эмес, балам. Жаман иш чыкпас үчүн унчукпашыбыз керек. — Жакыптын уну акырын чыкты. Ошо замат Кортук дөө аны камчы менен баштан ары бир салды. Берки калмактар да айкырып, үчөөнү сабап киришти. Буйтап кетүүгө эч мүмкүн эмес эле. Манас Ыймандын колундагы учурукту жулуп алды да, Кортукту желкеден ары берип калды. Дөңгөчтөй калмак аттан кулап түштү.

Бардыгы катып калышты. Кортук дөөдө кыймыл жок, өлгөн экен деп ойлошту.

— Мынабу шумшукту кармагыла! — Калмактардын бири эсине келе өкүрдү. — Ал биздин жол башчыны өлтүрүп салды!

Манас карап турчубу, учуругун ондой кармап, калмактарга атырылды. Оңдусолду учуругун шилтеген Манасты тигилер аттан ыргыта чабууга аракет кылышты эле, бирок ал узун өрүм камчыларды өзүнө тийгизбей, илбирстей буйтап, кармап канын ичем деген калмактардын үчөөнү жерге кулатты. Калгандары Манаска каршы туралбай качып жөнөштү. Жардамга келген жылкычылар Манаска кошулуп, качкандардын артынан түшүштү. Жан кирген Жакып да кошо чапты.

— Токто, балам, токтогун! — деп жан-алы калбай кыйкырды. Кабылан карары кармаган Манас менен беш жылкычыга ал ашуудан араң жетип токтотту. Ары жакта чымындай жандан тунулуп, кылычы сынган калмактар качып баратат.

— Ата! Бизди эмнеге токтоттуң?! — Манаста чыдам калбаптыр.

— Өзүм билем кыялын шорумду катырат го! — Коркуп-үрккөн бай Жакып кокуйлап ийди. — Сен кучунду көрсөтөр кезде көрсөткүн. Кара чачым ушул жерде агарды, эч ким менен урушканым жок. Анткени биз — кыргыздар бу жерден бир күнү кетер элбиз, бирөөнүн жери. Биз азбыз. А калмактар керек кезде Алтайдагы сан түмөн туугандарын жардамга чакырышат. Эгер андай болгондо кыргыздан бирөө да тирүү калбайт. Кааласа кырса түгөнгүс кытайларга кайрылышат. Карыган кезде көзүмдү чукуп кашайтып, сени болсо өлтүрүп салышат, кулунум! Тезинен артка кайталы, жанагы сен сулаткан калмактардын бирөө-жарымы аман калгандыр. Өлгөндөрү болсо аларга айып төлөп жыгыла-лы, балким кырсыктан кутулуп кетербиз.

— Айып деген эмне? — Манас бүшүркөй сурады.

— Көчмөн элдин салты боюнча сен бирөөнү өлтүрсөң ал учун мал төлөп кутулсаң болот. Азыр канча сураса, ошончо беребиз. Ага макул болбосок анда биз үстөк менен төлөйбүз, бут барынан айрылабыз, өмүрүбүз кыйылат.

— Ата, алар бизге биринчи кол салбадыбы?! — деди кызууланган бала Манас. — Мен аларга сокур тыйын төлөбөйт элем.

Жакып кол шилтеп койду.

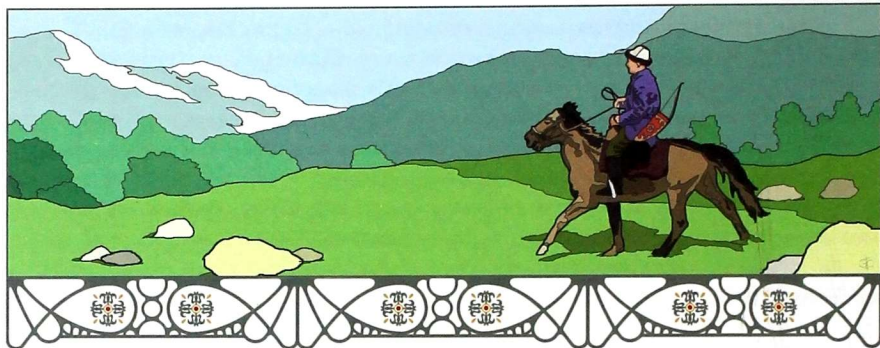
— Бас жаагыңды! Андан көрө калмактарды кантип кечирерге келтирүүнү ойло!

— Атаке! Чоң атам Ногой жөнүндө канча жолу айттыңыз эле. Мен кимдин тукуму экенимди эсимден чыгарбай калганмын, — деди Манас көшөрө.

Жылкычылар жылкыларын чогултуп калышты. Ата-бала баягы сулаган калмактарга жөнөштү.

— Кытайың менен калмагың Ногойдун атын укканда бөжүрөп калчу. Анткени кыргызды Ногой бириктирген. Атаке, сиз мени өмүр бою мал багып, өмүр бою мал көбөйтүп, анан өмүр бою коркуп-үркүп калтырап өтүшүмдү каалайсызбы? Билип коюңуз, ата, душманыма басынганча кармашып жатып өлгөнүм жакшы. Адам бир төрөлүп, бир өлөт. Кыргыздын баарын, туугандарымды чогултм, ата-бабанын арбагы үчүн жанымды аябайм.

Жакып уулунун от чачкан көзүнө чочулай карады. Эртеңки тагдыр кандай болору анын жүрөгүн алып, жүрөгүн эзип жаткан эле. Манас болсо атасына азыркы абалына көңүл да бурган жок. Алыскы чексиздикти маашырлана карап бараткан. Анан эле кырдын ары жагынан көз уялткан кийим кийген атчандар чыга калып, буларды карай бет алды. Топтун алдында алоолонгон кызыл туу желбиреп келет. Манас алардын баягы кырк чилтен экенин таанып, утурлай тосуп баратты.

Кыргаал кыйындаганда

Жакып бай не кыларын биле албай, айласы алты бөлүндү. Үйгө келери менен Манастын жетиби же сегизби калмакты өлтүрүп салганын, эми калмактар кыргын саларын Чыйырдыга какшады. Ошондой эле ал уулунун жинди болгонсуп тоону көздөй атын чаап, көздөн кайым болгонун айтты. «Мен аны токто деп артынан куудум. Жеткирбеди, шайтан айдап алган го», — деп актанды бай. Чыйырды болсо күйөөсүн калмактардын бирди-жарымын өлтүрүп, жанында жүргөн баласын өзү жоготуп, анан акылынан айнып турса керек деп ойлоду. Күйөөсүнөн үмүтү узулгөн байкуш аял Бозтайлак атына ыргып минип, Ак-Өтөк өрөөнүн көздөй чу койду.

Арадан аз убакыт өткөн соң ээлиге учуп-күйгөн бир атчан айылга кирип, туз эле Жакыптын үйүн беттеди. Үрөйү учкан айылдыктар байдын үйүнүн жанына чогулушту. Келген адам Сарайман айылындагы калмактардын манжусу Саламандын кичүү иниси Сарбан экен. Саламан деген Жакып менен жан кыйышпас дос эле, ошондон улам кыргыздарга калмактар кол салганы жатканын угуп шашыла кабар айттырыптыр.

— Манжулар эртең туш ченде кол салмай болду. Кортук дөөнүн өлүмү үчүн малыңарды тартып алып, айылыңарды тыптыйпыл чабышат. Алтайга да чабарман жөнөтүштү, — деди Сарбан энтиге. — Биз тарап тынч эмес.

— Кагылайын Сарбаным, ушу бойдон казактарга чаба көр. Алардын бийи Карабекке жетип айт, кыргызды кыргын басарда казактар келсин жардамга деди де. Ара жолдо коңураттарга, Байбак аксакалга кабарла. Айдаркандын бир өзүнөн жардам сурады дегин. — Жакыптын шаштысы кетти.

Ал болду, кол жетер жерде тургандарга: Наймандардын баатыры Жорого, кыргыз Акбалтага, Бердике менен Дамылдага чабарманын чаптырды.

«Бай Жакып өлдү, он жашар уулу Манасы да кошо өлдү. Калмактар мал-

мулкун талап алышты!» — дешип кабар айткандар барган жерин дүрбөлөн тушурушту. Эркек аттуулар зоот-чопкуттарын кийишип, куралдарын алышты. Турк уруусу турулуп, бир туу алдына биригип жатышты.

Көзүнүн жашы көл болуп, кош эмчеги зыркыраган Чыйырды Бозтайлагын сабап келатты. Жылкыларын көрдү, Манасын көрдү. Ал апасын тосуп чыкты.

— Эмне болду, апаке? Неге мынча капасыз?

— Калмактан корккон атакең акылынан айныды. Сени сурасам, бир топ калмакты өлтүрүп, элирме тийип бет алды чапкылап кетти деди. А мен сени издеп келдим. Үйгө баралы, атаңдын көөнүн жайгаралы.

Манас жанына келген Ыйманга кайрылды:

— Жылкыларды суу бойлото айда. Эгер калмактар келип жылкыларга тийсе каршы турбагыла, кишилерди сакта, мал табылат, силер жашынып калгыла. Кармашпагыла, тогуз миң жылкынын эсебин кийин табабыз.

Эне-бала уйун карай жөнөштү. Жолдо Манас болгон окуяны айтып берди.

— Мен аны өлтүрөйүн деген эмесмин. Атамды сабады, анысы аз келгенсип малыбызды айдап кетмек болду. Мен араң тургам, анан эле кырк чилтен келди. Кызыр Илияс дегенин жакшы билем, ал мага колун сунуп: «Манас, капаланбагын, андан көрө көзүңдү жум», — деди. Көзүңдү жумдум, сан жетпеген аскерди көрдүм. Жоокерлердин баары темир зоотчон. Алдында алтын таажычан аксакал турду. «Бул сенин кошуунун, — деди Кызыр Илияс. — Алтын таажы кийген адам Байдын уулу. Ал азыр он беш жашта, сени менен тагдырлаш болот. Сен өлтүргөн калмактын уулу менен достошкун, ал дагы сага бериле кызмат кылат. Анын аты Манжыбек, манжу уруусунан болгон соң ага ушундай ат коюлган. Эр жүрөк, сени жолго таштабайт. Мына бул кызыл тууну колго алгын, Ногой чоң атаңдын туусу. Карегиндей сактагын, ал элинди жеңиштерге жеткирет. Түшүңдүңбү? Эми көзүңдү ач!». Көзүңдү ачсам, атам да, жылкылар да жок, а мен болсо талаада жалгыз экенмин, колумда болсо оролгон кызыл туу жүрөт. Андан Ыйманды таап алдым. Киши өлтүргөн күнөөм үчүн калмактарга бардык жылкыны айдап барып берейин дедим. Бирок Ыйман мени да, жылкычылардын баарын өлтүрүп салышы мүмкүн деп болбой койду. Айылгачап деди. Айып боюнча атам өзү сүйлөшөр.

Манастын сөзүн арт жактан чыккан ат дубурту бузду. Эне-бала артынан атчан алты калмак келатат. Жетинчиси төө минип тигинде турат. Кортук дөөнүн сөөгүн ошо төөгө жүктөшүптүр. Кыязы, аларга жол көрсөтүп жүргөнү Манасты таанып, биздин колбашчыны өлтүргөн ушул бала десе керек, энесин кошо байлап кетели деп эңтеңдеп алышкан окшойт.

— Эми сенден ажырап каламбы, балам?! — Эне коркконунан бышактап ийди. — Эми мен эмне болом?..

— Жөн эле ыйлай бересизби, апа! — деди Манас оролгон туунун сабын мыжыга кармап.

Алты калмак бекем курчап алышты. Алардын бири Манастын атын тиз-

гинден алмакка кол сунду. Эмне кылып жибергенин Манастын өзү да билбей калды. Калмакты колдон алып, каары кайнап силкти эле ат устунөн октой учуп, беркилердин устунөн ашып барып, жыйырма кадамдай жерге балч этти. Башы бир капталын карап калды, сыягы мойну сынган көрүнөт.

Калмактардан жан чыкты, моюну толгонгон шеригинин денесин алып, шайтандай болгон бул баладан сакта деп Теңирге жалынып качып баратты.

Чыйырды менен Манас айылга кечке маал жетти. Аларды тынчы кеткен Жакып чал тосуп алды да:

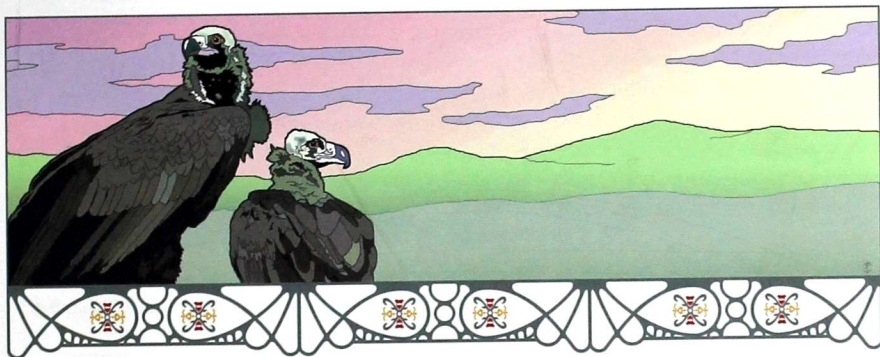
— Баламдан умут узулуп, жанымды коёрго жер таппай калдым эле, — деди.

Манас азыр эле дагы калмактар менен урушканын уккан Жакыптын көзүнө жаны көрүндү:

— Чабышат экенбиз, мен туш-тарапка чабаган жөнөттүм, кырк миң ат бар, кырк миң кол биерден чыгат.

Кооптондурган түн да кирди. Жакыптын жетимиш тутун айылынан бири да уктай алган жок. Келчуулөр эрте келсе экен?.. Манжулардын Сарайман айылы да кирпик каккан жок. Акыры аерге Алтайдагы Домабилдин төрт жүз жок-окери келди. Сараймандагы эки жүз элуу үй-бүлөдөн үч жүз аскер топтошуп, Дөгөн чалды башчы кылышты. Алар дагы бир манжу Манас колдуу болгонун уккан соң кыргыздарга таң алды менен тамаша салышмак болду. Ошондой эле алар өлгөндөрдүн кунуна айдап-айдап жыкы алып, ага кошуп Манастын же анын атасынын башын алабыз деп кеңешти. Колдон келсе экөөнү тең жайламак жолун айтышты.

Кармаш

Алтымыш адамдын турган топ Жакыптын жылкылары жайылып жүргөн жерге келишти. Топ башында Жакып бар, суранып жатып аны менен жөнөгөн Манас бар. Жакып тандын атышын зарыга кутту. Акбалтанын жигиттери түн ката келди. Бай ошо жигиттерди ээрчитип, жылкыларын издеп чыккан. Манжулардан малын сактап калам деген үмүт жүрөгүнөн өчө элек эле.

Жылкыларын көргөн Жакып сүйүндү. Ал аңгыча алыстан алаамат согуш башталганы угулду. Асман, жердин ортосу айгайлаган ызы-чуу, кимдир бирөөлөр ураанын улам чакырат. Анысын тарса-турс менен ат дубурту жеп кетет. Бул эмне деген Жакып дөбөгө чыга калып, өрөөндү текши карады да, эңгиреп эсин жоготту.

Сараймандын кең талаасы кан майданда, айылдын ичи салгылаш. Манжулардын аялдары менен кыздары курал алып жоо беттеп чыгышкан экен. Жалдангандар менен жарат алгандардын уну жер жарат. Жакып тааныды, чабуул койгондор алтайлыктар экен, душмандарга караганда алардын саны үч эсеге арбындай.

Манжулардын бири тигилерди жазгырып, курчоодон чыкты да, кыргыздар турган кыр тарапка жөнөдү. Түз эле Жакыпка келип, анын бутуна жыгылды.

— Айланайын бай Жакып, бир ырайым кылыңыз. Алтайлыктар бизди кырып салды. Айыл талоонго тушту, тирүү жан калбайт. Кечөө күнү биздин аксакалдар силерге кол салууну чечишкен эле, а бүгүн болсо өзүбүз минтип кырылдык. Мен силерден каза болгон Кортуктун баласы Шакумун. Мага силерден эч кандай айып алуунун кереги жок болчу. Менин уруулаш туугандарымдын бардыгы кыргыздар менен бир тууган болоруна мен алардын атынан ант берем. Манжуларды кыргындан сактап калсанар экен.

Анын айтканына караганда калмактар таң агара баштаган кезде элуу, жүздөн

топ болуп, Жакыптын айылын көздөй жөнөшүптүр. Бирок жолдон Сарайманга келаткан алтайлыктар байдын жерге батпаган жылкысын көрүп, даяр олжону азырынча Сарайманга жеткирип, андан кийин жерине айдап кетишмек болушат. Манжу калмак башчысы Дөгөн алтайлыктарга кыргыздардын айып төлөмөр экенин, ошону гана алып, калганына тийбеш керек экенин айтат. Тигилер аны укпайт.

— Мен да ашыкча мал албагыла дедим, — деди Шакум ыйламысырап. — Десем алардын кол башчысы Домобил айкырып чыкты. Буруттарды (кыргыздарды) аяп жатасыңар деди. Биздин Дөгөн Домобилден суранды, аскеринди башкар, жортуулга чыгалы дегенин укпай койду. Олжо менен кетebиз деп туруп алышты. Ошондо Дөгөн Домобилди элдин көзүчө кагып-силкип урушуп, анын адамдарын жылкылардан алыстатып суруп кирди эле, алардын башчысынын намысы кайнап, жоокерлерине манжуларды кыргыла деп буйрук берди. Биз артка, айылды көздөй чегиндик. Ошондо аларга жаңы эле келген төрт жүз аскер кошулду. Кимди ким көр, айылды асманга сапырып киришти. Эгер силер жардам бербесеңер манжулар кырылып бүтөт. — Шакумдун сөзү өксүгөндөй аяктады.

Ушул маалда аттардын дубурту угулду, бурулуштан көп сандаган аскерлер чыга келди. Коңураттардын көк туусун көтөргөн Айдаркан баатыр көрүндү. Кубанычы койнуна батпаган Жакып: «Бул жакка, бул жакка келгиле!» — деп кыйкырып жиберди. Айдаркандын колу ал жакты көздөй жөнөдү.

Коңураттар, үйшүн менен нойгуттар, казак, найман, алчындар жана кыргыздар биринин артынан бири Жакыптын жанына чогулушту. Бүт баары жети жүз сексен адам болду.

— Эл-журт, — бай Жакып элге кайрылды. — Биз силер менен жанаша жашап келебиз. Көп иштерге чогуу катыштык, кубаныч менен кайгыны тең бөлүштүк. Эми мына, бизге жардам керек болгондо буйдалбай келип жатасыңар. Бул жакшы. Бирок, азыр кошунабыз манжу эли жардам сурап жатат. Ырас, алар Кортуктун өлүмү үчүн өч алып, малыбызды тартып алышмак болгон. Жанаша жашайбыз, өз ара талаш болсо өзүбүз чечип алышыбыз керек эле. Мына, бул ошо Кортуктун баласы, ал дагы «айып төлөбөй эле койгула, андан көрү элди сактап калгыла», — деп жатат. Бөтөн элдин колунан коңшу эл кырылууда, аларга жардам бербесек эртең элди кантип карайбыз. Бир күнү бизге да душман чыгат, алар бизди да ушинтип жок кылат. Өлгөн калмак өзүбүздүн адам, баарыбыз бир элбиз, ушуну эске алгыла!

— Калмактарга кол салабызбы? — Айдаркан суроо узатты.

— Кол салабыз! Намыс үчүн согушабыз! — Манас кыйкырып жиберди.

Аскер арасы гуулдоп, Манасты кубаттап турду. Айдаркан дагы сурады:

— Урушка бизди ким баштап кирет?

Бүт бардыгы Жакыпты карашты. Анын жанында үч асый болгон аргымагын минип, Ногойдун кызыл туусун сыймыктана көтөргөн Манас турган эле.

Рисунки 3

2004

Жакып бир нерсе айттайын деп, анан ойлоно калды. Ушу маалда уулу кызыл туусун булгап, ордунан атырыла, уруш тарапка «Манас! Манас!» — деп, кулак тундура ураан салып жөнөдү. Анын артынан аскерлер да «Манастап» ураан чакырып, найза суна ат коюшту. Алардын ак, көк башка туулары кылкылдап барат.

Күтүлбөгөн чабуулдан улам алтайлыктар алактап, буларга каршылык көрсөтө албай калышты. Айылды талап-тоноо менен алектенишкендер бириге алышпады. Ачып көздү жумганча жүздөгөн алтайлыктар өлдү. Калгандары жанынан түнүлүп, ашуудан өтүп кетерге шашылышты. Алардын артынан сая түшкөн кыргыз, казак аскери жамгырдай жаа тартып качкандардын далайын жерге сулатты.

Качкындар менен куугандардын толкуну өрөөндү каптап, андан ары алды ашууга чыгып, Тянь-Шань тоосунан ары эңкейе баштады. Жакып ээликкен аскерине ошо жерден жетип, аларды араң токтотту. Куугун кумары алардын канын кызытып алган эле. Жакып менен Манастын жанына Кортуктун уулу келди, жүзүнөн кубаныч ойнойт.

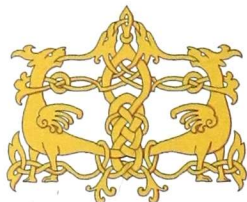
Ал күнү кечке согушта өлгөн кыркка жакын манжуну, төрт жүздөн ашуун алтайлыктарды жерге беришти. Жакып болсо сан жылкысынын бир бөлүгүн Сарайман айылына берди. Дөгөн аксакалды чакырып, каалашынча алтын ал деди. Анысы берген жылкыларга ыраазы болуп, алтындан баш тартты. Эл чогулду, манжулардын жаңы жолбашчылыгына Кортуктун уулу Шакумду шайлашып, уруусунун урматы үчүн дешип, ага Манжик деген ат беришти.

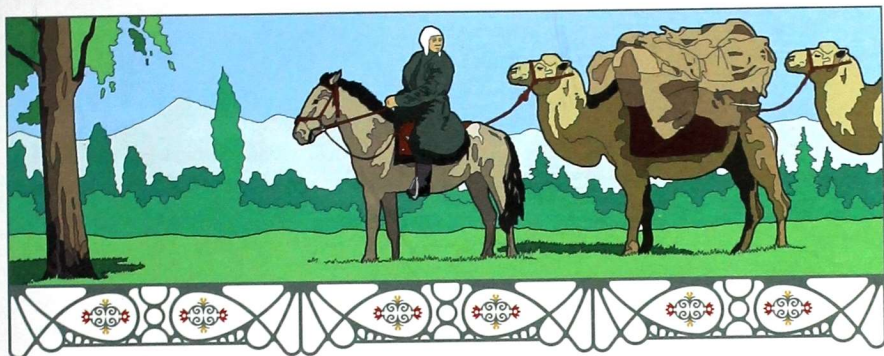
Жакып кыргыз салты ушундай деп согушка катышкандардын ар бирине бирден ат тартуулады. Андан сырткары, ар бир уруунун жолбашчыларына тон жапты. Кечиндеси жеңиштин урматына деп тандап жылкы союлуп, той болду.

Эртеси күнү келген аскерлерди жөнөтүп жатып, мындай деди:

— Биз Теңир сүйгөн жерде жашап жатабыз. Көз жеткис чөл жана бийик тоолор менен душмандан корголууп турабыз. Ошол үчүн биз ушул ыйык жерибиз үчүн, элибиз үчүн, ар-намысыбыз үчүн колубузга курал алып кармашууга даярбыз. Элибиз эркин болсун деп тилейм!

Ошол күндөн баштап Жакыптын жергесинде тынчтык өкүм сүрдү. Арадан эки жыл өттү.

Кытай кербену

Тянь-Шанга жаз келди. Тоо өңүрү жел соккон сайын кулпунган жашыл туланга, жыты аңкыган миң түркүн гүлгө толду. Тоо өрөөндөрү жай келерин кутушуп, мөңгүсү болот муз болгон жерлерге да байчечекей бажырая баш багып калды. Адыр-туз гүлгө оронуп, сан миң кушу сабалап сайрап, көргөндүн көз жоосун, уккандын кулагын алат. Ушул бейиштин төрүндөй болгон жерде бай Жакыптын жылкылары жайылат.

Манас бул жерге достору менен келген. Төл кызыган маалда жылкычыларга жардам берип, кулундарды багышмак. Туут Кудайдын кулагы сүйүнөр болду, жыйырма үч миң бээнин бардыгы текши төлдөдү. Кулундар күндүзү желеге байланат да, тункусун гана энелерине кошулат. А бирок күндүз түйшүк көп, бээлерди беш-алты жолу желеге айдап келишип, кулундарды эмизешет, кээлерин саашат, жытынан жыргал жаралган кымыз жасашат.

Кол бошобогону менен балдар ойногонго убакыт табышчу. Ар биринин чүкө толо тулуптары бар. Кээлери сака-чүкөсүн өздөрүнүн жыгач сандыктарына сакташып, ошонусу менен башкаларга мактанышчу.

Күндөрдүн биринде балдар Манас ойлоп тапкан ордо оюнун ойноп жатышкан. Алар каршылаш эки топко бөлүнүп, ар бири бештен чүкө алышты. Бардыгы Манас тегеректеп сызган сызыкты баспай, анын ортосундагы ордону ээлеш үчүн алпурушуп, чүкө атып жатышты. Чүкөнүн баары ордонун ичинде, ошону ордодон чыгара атыш үчүн жанталаша ойношууда. Отуз эки бала тең оюн кызыгына батышып, оюн кумарына азгырылып кетишти.

Оюн кумарына байланган балдар ашуудан түшүп келаткан кербенди байкашкан жок. Адатта Манас алыскы Кытайга көз салып, ал тарапты астыртан байкап турчу. Эч кимге баш ийбеген кыргыздар жөнүндөгү кабар алардын башчысына жетсе эмне болот? Алтайлыктардын кунун кууп аскер жөнөтсө

кандай күн болот? Ушуларды ойлончу. Анын үстүнө көз жеткен жердин баары ээн. Мына эми, келчү конок босогодо турганы. Балдар кербенди жакын кирип келгенде гана көрүштү.

Сыңар өркөчтүү кырк беш нар кыр кыла жүктөлгөн жүктү кебелбей көтөрүп келатышат. Кербендин эки тарабынан куралчан он алты атчан коштоп алыптыр. Кийим-куралына караганда алар калмак, кытай экени көрүнүп турат. Соодагер кийимин кийишкен дагы он чакты адам арт жагында келе жатышат. Кебелбеген кербендин алдында жол көрсөтүүчү адамы бар экен, анысы эшек минип алыптыр.

— Чоочун адамдар! — Манастын жолдошторунун бири ушинтип кыйкырды.

— Акырын, Айнакул. — Абалагы менен ордонун ортосундагы чүкөлөрдү мээлеп жаткан Манас шыбырай ун катты. — Оюнду уланта берели. — Ал чүкөлөрдү атты эле, бири чийинден чыгып кетти. Анан, ичке тушуп сыңар тизелей калып, калган чүкөлөрдү черте баштады. — Булардын ким экенин билели, — деди Манас досторуна шыбырап. Кербен түз эле оюнчулардын ордосуна келатат.

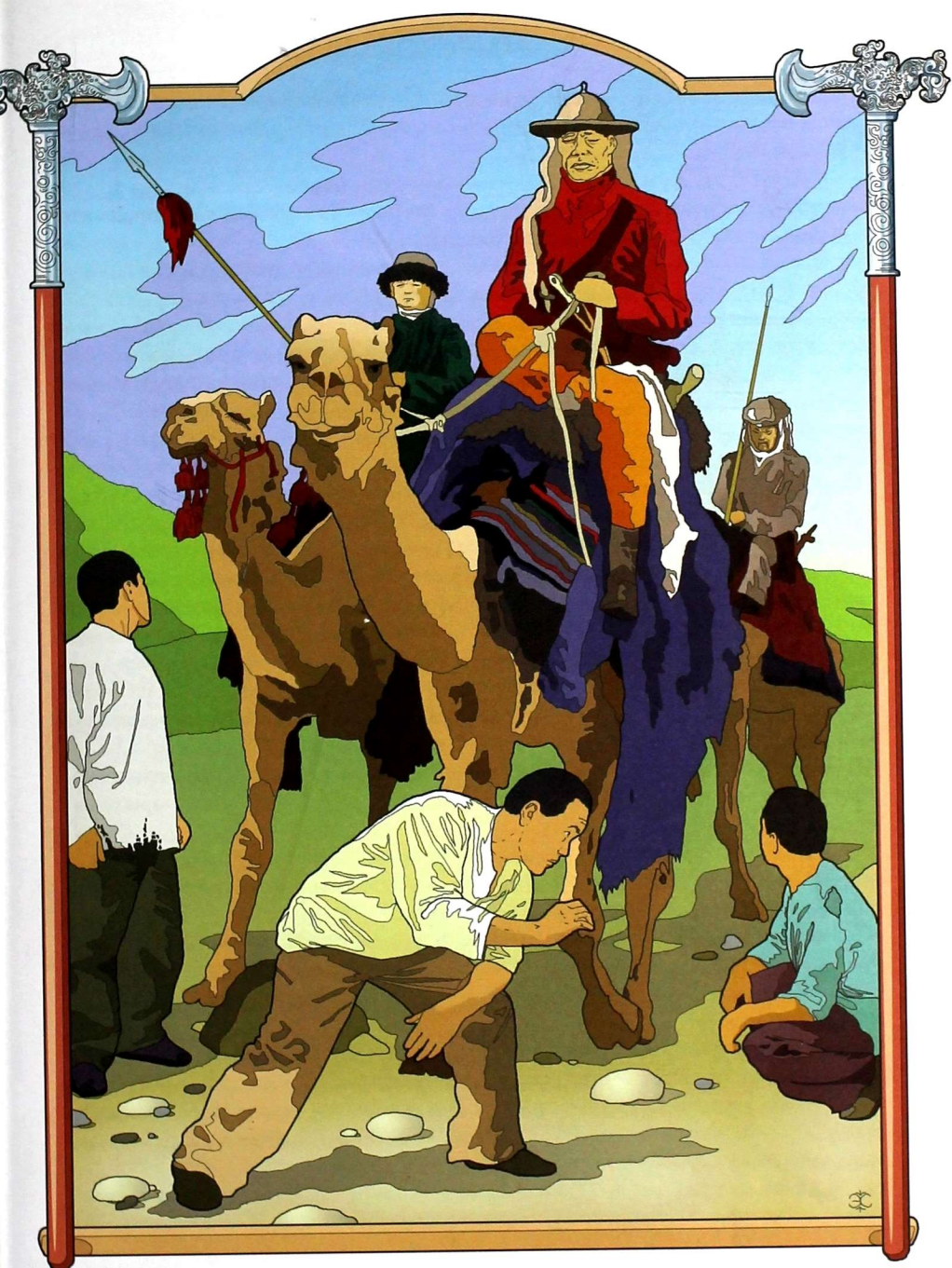
— Эй! Бул жакта жол жок, бир аз оңго бурулгула! — Кутубий чыдай албай кыйкырды. Жол баштаганы үргүлөп кеткенби же чын эле укпай калдыбы, айтор, дагы эле балдарды карай түз келатты. Кербен сакчылары ошо замат найзаларын оңдой кармап калышты. Соодагерлер болсо оң тарапка бурула бастырышты. Манастын жолдоштору жол бошото четке чыга беришти. Жалгыз гана алардын жол башчысы сыңар тизелеп, абалагы менен чүкө мээлеген абалында ордонун чок ортосунда калды.

Манас жалт бир карап алды, аны көздөй келаткан сакчылардын теше караган көздөрү чаканагынан чыга жаздаганын сизди. Ушул маалда ал мээлеген чүкөнү абалагы менен ачуулана атты эле, чүкөсү октой атылып, учкан бойдон кербендин алдында келаткан төөнүн бутуна тийип, сындырып кетти. Анысы тумшугу менен жер сайып кулап тушту. Куу менен урган абалак-сакасы колдон кайып, жолбаштаган адамдын эшегине тийди эле, анысы алдакайда чүкөдөй ыргып кетти. Мингени кайда кеткенин биле албай калган неме талтайган бойдон турду.

Куралчандар балдарды курчап алышты. Он эки, он төрт жаштагы өспүрүмдөр эмне кыла алышмак эле дегендер ат үстүндө ээн-эркин отурушту. Алардын жолбашчысы кытай дөө экен, Манаска бастырып келди да:

— Эй, мадыра баш! Бул эмне кылганың?! — деп айкырды найзасы менен сес көрсөтө. — Эң мыкты төөбүздүн бутун сындырып салдың! Шүмшүк, бул үчүн сен көргүлүктү көрөсүн!

Ушул маалда Манас белги берди эле анын отуз эки баласы калмактар менен кытайларга аралай кирип, ар бир атчанга экиден жабыша калып, ат үстүнөн тартып тушурушту да, сакчы аттуунун бут баарын баса калып колу-бутун байлап салышты. Алардын жол башчысы кол салган балдардан коргоном деп кыска кылычын кындан сууруп чыгар замат ат үстүнөн жыгылып баратып, кылычына өзү сайылып калды.

Көз ачып-жумганча болгон женишке кубанган балдар бажылдаша Манастын жанына келишти. Тигилердин кансырап жаткан жолбашчысын көрүшүп урпуйо калышты.

— Коркпогула! — деди Манас акырын. — Бул биздин душманыбыз, ошондуктан алардын башын алышыбыз керек. Эгер антпесек бизди, биздин жакын дарыбызды өлтүрөт. Башкача жолубуз жок.

Кармаш болгон жердин жанында жүрөгү тушкөн соодагерлер уркуп-коркуп турушту. Манас балдары менен аларга барды.

— Коркпогула! Биз силерге жамандык кылбайбыз, — Манас аларды жоошута сүйлөдү. — Өзүңөр көрдүңөр го, биз жөн эле чүкө ойноп жатканбыз. Анан булар, — деди ал байланган сакчыларды көрсөтүп. — Кербенди бизди көздөй айдады. Ал аз келгенсип, тийишмек да болушту.

— Ооба, ооба. Биз дагы түрк уруусунан болобуз. — Соодагерлердин улуусу кекечтене үн катты. — Уйгур болобуз. Бизди күчтөп кошуп алышкан. Тигил аскерлер кытайлардын ханы Эсенкандын жөкөрлөрү. Кыргыздар улуу Кытайга кол куушуруп туруудан баш тартканын, бай Жакып менен анын уулу Манас баарын бузуп, анысы аз келгенсип башкалар да кытайды тааныбай калганын ага алтайлыктар айтып барышыптыр. Ушундан улам Эсенкан өзүнүн мыкты деген алты кытай, он калмак жоокерин бул тарапка жөнөткөн. Кырдаал кандай экенин билип келгиле деген. Эч ким шекшибесин деп аларды кербендин сакчысы катары жиберген. Биз мындан баш тарталы дегенбиз, а бирок хандардын ханы болгон Эсенканга кантип каршылык көрсөтө алат элек. — Уйгур айыптуудай токтоло калды да, төөлөрдү көрсөтүп мындай деди: — Мына бул жүк биздики эмес, бут бардыгы Эсенкандыкы.

Манас соодагерлер менен колго тушкөн жоокерлерге тамак бергиле деп буйруду да, Жакып, Акбалта, Дамулда жана Бердике өңдүү уруу башчыларына кабар айтууга балдарынан жөнөттү.

Манас айылга келди. Аксакалдардын кеңеши журуп жаткан экен. Бай Жакып баласынын бул кылыгына нааразы болуп, бизге эле эмес, башка элге да жамандык болорун айтып, ачууланып жатыптыр.

— Жакып бай! Жараткан сага уул берди, шок болсо мейли шок болсун, — деди Акбалта. — Тукуму аяк бошотор болсо атанын шору ошол. Манас төрөлгөндө сага мен сүйүнчүлөп, өзүңдөн сүйүнчү албадым беле! Карачы эми, балаң минтип баатыр чыкты!

— Эмне деп жатасың, Акбалта? Хан жиберген адам өлүп жатат. Кытайдын элине сан жетпейт. Айткандарга караганда, алардын дөөлөрү адамды бир эле сугунуп коёт экен. Анын үстүнө хандардын ханын таарынттык, бул деген жолборстун азуусуна башты тоскондук эмеспи. Мындан аман калбайбыз! Башыбызды алат! Эми эмне кылалы?!

— Өлүм баарыбыздын башыбызда бар. — Акбалта кайрадан анын көңүлүн жайгара баштады. — Маңдайга эмне жазылса ошону көрөбүз. Көз жеткис чөлдөр

менен улуу тоолор бизди коргоп турат деп өзүн айтчу элең го. Каардуу хан Эсенкан отурган Бээжинин алты айлык жол экен. Кербен жөнүндөгү кабар жеткенче абал өзгөрүп кетер, балким Эсенкан өлүп калар. Ошондуктан кербендин жүгүн бут алыш керек. Кытайлар келгенче качан, байлык биздики.

— Андан кийин кантебиз? Жок, кербенге тийбейбиз! — Жакыптын жаны чыкты.

— Ата, Кудай сизди бай кылган менен сараң да кылган экен. — Жакыптын аксакалдарга айтканын угуп отурган Манас капалана үн катты. — Өлүмдөн эч ким кача албайт. Хан Эсенкан бул кербенди биздин кайда экенибизди билип кел деп жөнөтүптүр. Байлык биздики. Бут баарын элге таратып бериңиз. Эгер кытайлар келсе мына мени байлап кетишсин, издегени менмин да.

Жакып элге карады. Бул жерде Ошпур, Саламат, Дамулда, Түнөгөр, Бердике, Акбалта, Дөгөн, Манжиктерден башка да анын бир ооз чакырыгы менен эл-жери үчүн өлүмгө тике барчу өз дегендердин бардыгы бар эле.

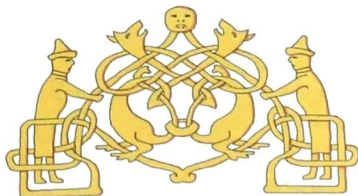
— Туугандар! — деди Жакып аларга. — Ар бир уруу бирден төөнү жүк-мугу менен алсын. Бул Эсенкандын силерге берген белеги.

Олжого ыраазы болгондор айылдарына жөнөштү. Баягы буту сынган сары төө гана жүгү менен бул жерде калды. Манас нарга жакындап келип, таңгактын бирин жарып жиберди. Асыл таштар жерге чууруду, анан бир ат башындай бермет тушту. Манас бир чоң алмаз менен көз уялкан лаалды алып, атасына сунду.

— Бул куржундагы байлык башка төөлөрдөгү жүктөн да кымбат экен, — деди.

— Эй, кербенчилер! — Жакып соодагерлерди чакырды. — Мындан каалашыңарча алгыла да, үйүңгө бара бергиле.

Алардан арткан байлыкты ата-бала төрт атка артышты да, жолго ка-мынышты...

Бир туугандар жолукканда

Мезгил өтүп, Кудайдын буйругу экен, кыргыздар менен аларга аймакташ эл дагы бир жылды тынч-аман өткөрүштү.

Жакып бай Туучунак атын минип жалгыз келатты. Алыскы Кулан-Жайлоо тоосуна жылыктарды айдап кеткен Манасты көрмөккө баратат. Ооба, Жакыптын малы көбөйүп, кулундары торолуп, аймактагы жайыт жерлер тарып бараткан. Шиберлуу жерди Кулан-Жайлоо тоосунун ары жагындагы Куу-Тез өрөөнүнөн, Жашыл-Көл көлүнүн жээгинен издөөгө туура келди. Манас ошол жакта болчу, кабар жок, ошондон улам кабатырланган карыя жайытка барып, аяк-биягын көрүп келууну чечкен.

Жакып ашуудан түшүп, Ангире барчу жолго бурулганда сан жеткис аскер жер жарып келатканын көрүп жүрөгү оозуна тыгылды. Аскалуу капчыгайдын чон таштарынын далдаасына жашынууга шашты. Аскердин саны канча, ал кимге тиешелүү экенин билейин деген аракетин коркунуч жууп кетти.

Жоокерлер жанынан өтүп жатты. Уюлгуган чаң Ангирди көздөй агылууда. Жакып тигилерди байкап калышпасын деп коркуп, дагы эле таштардын арасында турат. Бардыгы өтүп бутту. Жаны чыккан Жакып бир далайдан сон, качыр минип келаткан, кийими жыртык жудөө чалды көрдү.

Жакып жашынган жеринен чыкты. Аны көргөн тигил адам качырын токтотуп, аны күтүп калды. Учурашты, ал-жай сурашты. Качырчан Жакыпка кайрылып, кайсы элден экенин сурады:

— Жетим өскөн адаммын. Он жети жашымда ата-энеден айрылгам, — деп сөз баштады Жакып. Ушул жерден, Бөйөндүн уулу Чаяндан башмаанек таптым. Анын кызматын кылдым. Чаяндын өлгөнүнө отуз жылдан ашты. Эми бул тоолор менин үйүм болуп калды.

— А сиз ким болосуз? — Жолоочу кызыга сурады.

— Мен Ногойдун уулу Жакыпмын. Байгурдан тарайбыз. — Жакыптын сөзүн угары менен тигил адам танкалгандай үн чыгарды, жүзүнөн ылдый жаш куюлуп кетти.

— О, Кудай ай! Ушундай да болобу?! — Ал бышактап кирди. — Биз айрылышкан кезде сен он жетиде элең. Эми минтип карыя болуп калыпсың. Мен алтымыш тогузга чыктым. Өмүр бөтөн жерде калды. Сен чын эле Ногойдун Жакыбысыңбы?! Сен менин эсимде дагы эле бала бойдонсуң. Мен сенин аган болом, мен Баймын. — Бир туугандар жарыла бакырышып кучакташты. Бырыш баскан жүздөрүнөн бакыттын, сүйүнүчтүн көз жашы куюлуп жатты.

— Чын эле тилегиме жетип, сени менен көрүштүмбү? — Кубангандан көз жашын төккөн Бай кайра-кайра сурап жатты. — Сени чын эле таптымбы?

Жакып агасына өзүнүн жашоо-турмушун айтты:

— Бул жерге өзүм жалгыз келгем. Кудай берген жер. Буерде жашагандар Кудайга ыраазы. Аркар-кулжа, эчки-теке деген тоолордо жайнайт, адыр-өйүзү ат басалгыс шибер, токоюнда маралы толо. Мен ушул жерден жай таптым. Мал куттум, баарынан өткөн бай болдум, өрүшүм толо мал болду. Сиз кандай турасыз? Карыганда Кудайым уул берди, ал он үчкө чыгып калды. Эки аялым бар, эки келиниңиз тең кош бойлуу. Өзүңүз кандайсыз?

— Өзүмдүн жана балдарымдын көргөн куну курусун. Балдарымдын улуусу Бакай он жетиге чыкты, элге акылман катары таанылып калды. Экинчиси — Тайлак, азыр жаш. — Бай токтоо сүйлөдү. — Ата-энебиз көз жумгандан кийин Кашкарга көчүрүлгөнбүз, андан кийин Алайда турган Ороздуга бардык. Ал сексенге чыкты, карылыкка моюн сунду. Кезегинде хан эле, азыр үй-жайы жок, мусаапыр болду. Ороздунун он баласы элге тынчтык бербеген тентек чыгышты, бири менен бири урушат. Малын жок кылып бутушкөн, меникине кол салып уурдап жатышат. Балдарыма кыр көрсөтүшүп, аларга малайларындай мамиле кылышат. Атасын карашпайт, мени да киши ордуна санашпайт. Ушундай. Ал-кучум барында сени табайын деп чыккам, Жакып иним. Балким, силерге келсек жашоо тынч, өмүр өксүбөс бекен дегем. Байкуш Ороздунун да ою ушул.

— Баарынарды сүйүнүп тосуп албайымбы, абаке! Сизди, Бакай менен Тайлакты, Орозду абаны он уулу менен. Алардын аттары ким?

— Эң улуусу Чагатай, экинчиси — Чегетей, үчүнчүсү — Көбөтай, кийинкиси Бөбөтай, анан Бегетай, алтынчысы — Бабатай, жетинчиси — Сабатай, анан Кабатай, анан Тоботай, эң кенжеси Ордобай, — Бай бирден санап айтты. — Ии, баса, сенин баландын аты ким?

— Аты Манас, — деди Жакып. Агасынын үрөйү учту. Аны көргөн Жакып: — Ой, Бай аке, эмне болду? — деп чочуду.

— Тозокко түшкөн экенбиз го! — Бай кокуйлап жиберди. — Менин сөзүмдү ук. Сени издеп чыкканымда алдымда атым бар эле. Алтайды карай эки жарым күн жүрдүм. Ээн талаа менен өтмөкмүн. Ал жерден мен эсеп жеткис эл көрдүм. Алар ошол ээн талаага киши бойлогус арык казып жатышыптыр. Чочулаганым жок, аларга жакын бардым.

Барсам эле мени шап эле кармап алышты да, ишке салышты. Көрсө Кытай ханы ким болсо да иштеткиле деп буйрук бериптир. Колума чукулдук беришти да арыкка түртүп жиберешти. Арыктын таманындагы килейген таштарды коңтурушум керек экен. Бир аз эле куймөлө калсам, күзөтчүсү камчы менен сабайт. Экинчи күнү алдан тайып жыгылдым, кайра тура албай койдум. Чарчагандан улам эстен танып калыптырмын. Мени өлду деп ойлошуп арыктан чыгарып, топуракка көөмп салышыптыр. Кудайым бар экен, талдын бутактары көкүрөгүм менен бетимди жаап калыптыр.

Жаткан бойдон айланага көз салдым. Бул жердеги иштерди кийгени зоот, алп кытай башкарып жатканын байкадым. Анын аты Нескара экен. Каардуу неме экен, күнөө кылгандарды, тил албагандарды өлөрчө жазалап, өз колу менен башын алып турат экен. Чатырындагы аппак көшөгөнүн алдында бети табактай, курсагы салаңдаган килейген алтын бутпарас кудай бар. Анын көздөрү асыл таштардан, тиштери берметтен жасалган. Менин оюмча бул таш кудайдын ичинде жаман жиндер толо. Нескара ошого улам-улам кайрылып, кеңеш алат окшоду.

Нескаранын атына да шайтандар минип алган. Нескара ошо Чабдар деген атынын жанынан өтүп баратканда анысы ага адамча минтип сүйлөдү: «Мындан алты күнчүлүк жерде, Тянь-Шань тоолорундагы Аземил суусунун башында, он үч жашар Манас деген бала жылкы кайтарып жүрөт. Жанында отуз гана бала бар. Кыргыздын ошол күчүгүн өлтүрүп кел, болбосо кийин ал сени өлтүрөт. Жин-перилелер ушинтип айтышты. Аны азыр, каруу-күчкө толо элегинде жайлаш керек. Манастан сактан, аны чилтендер колдоп жүрөт. Аскеринди алгын да, жөнөгүн».

Нескара баатыр ошентип арык казып жаткан алты миңден ашуун аскерин алып, жолго чыкты. Ал жерде чалдар менен балдар гана калышты. Мен көмүлгөн жерден эптеп чыктым да, оттоп жүргөн качырды көрдүм. Жашынып барып ошол качырды кармадым да, чаап жөнөдүм. Күзөтчүлөр артыман тушту. Аскалуу тар капчыгай менен кырга чыгып, артымдан тушкөндөргө таш кулаттым. Бир далайын жайладым окшойт. Калгандары кайтышты. Артка жол жок, анан Нескаранын аскеринин артынан жөнөдүм, — деп аңгемесин аяктады Бай. — Балаң кырыкка кабылбаса экен, ага кантип айтабыз?

Бай Жакыптын башы катты.

Нескара менен согушу

Жакып аймакташ тургандардын бардыгына чабарман жөнөттү. Өзү болсо Манасты алып, алты жүз аскер менен Алмалуу-Кыя ашуусуна бет алды. Ангирден бери мындан башка жол жок, Нескара өтсө ушерден өтөт. Жакыптын аскеринин төрт жүзү гана согушка жарайт, калганы өспүрүмдөр менен карыялар эле.

Ашуунун белине чыккан Жакыптар маңгулдардын айылы душман колунда экенин көрүштү. Ал тараптан жылкылардын кишенегени менен уйлардын мөөрөгөнү угулуп жатты. Баскынчылар барымталаган кыздар менен аялдардын ыйы сыздатат. Чабышкандардын карса-курсу да кулакты жарып барат. Анткени маңгулдардын жигиттери жан өлгөнчө кармашып жатып өлөлү деп жан аябай салгылашып жатышыптыр. Алардын төрт жүзгө жакын аскери Алмалуу-Кыяга чегинип келе жатышат.

Жакыптын турган жери жөн жер эмес, жол кууш кысыктан өтөт. Душманды бирден терсе болот. Мына, маңгулдардын аскери да ашууга чыкты. Алардын колбашчысы Жайсаңбайдын шаштысы кетип калыптыр.

— Бул шумшүктөр мыкты жигиттерибиздин канын төктү, айылды талап, кыз-кыркынды байлап, малыбызды айдап кетишти. Нескара силерге барчу жолду көрсөтүп бер дегенинен баш тартканым үчүн жазалап жатат.

Нескарадан кек алууну көксөгөн маңгулдар Жакыптарга кошулду. Бир аздан соң кыгтай, калмак аскеринин алдыңкы тобу көрүндү. Жакыптын жоокерлери аларды алыска тийчү мылтыктары менен жабыла аткылашты. Андан соң капчыгайдын эки тарабындагы чоң таштарга жашынып турган жаачылар жебелерин жамгырдай жаадырышты. Алактаган душмандар артка чегинип, жан калап арттагыларды күтүп калышты.

Кыргыздарга казактардын Айдарканы, наймандардын Карабагы,

мангулдардын баатыры Ушаң аскери менен келди. Ошентип бир миң беш жүз адам топтолду.

Ал аңгыча, Нескаранын колунан бир атчан бөлүнүп чыгып, Жакыптарды карай жөнөдү. Бир колунда найза, бир колунда чокмор бар. Турунөн адам түңүлгөн баатыр көрүнөт. Аты да өзүнө окшош.

— Даңдаңдын найзасынан өлүүнү каалагандар барбы?! — Куркүрөп кыйкырды.

Казактын Күнөс баатыры алдынан тосуп чыкты. Найзасын алга сунуп, Даңдаңды көздөй качырды. Экөөнүн тең найзасы болот зоотторго тийип талкаланды. Эми чокмор менен чабышты, бирин-бири алыша албай коюшту. Анан жини кашайган бул экөө ат үстүнөн алышты. Ал аңгыча албуттана кыйкырган Даңдаң ачып көздү жумганча Күнөстү ээрден жула көтөрүп, жерге урду. Күнөс баатыр күн алдында кыймылсыз калды. Кытай Даңдан өз колуна жерге батпай барды.

Күнөстүн өлүмүнө жүрөгү күйгөн жаш баатыр Көкчө кармаш жерге жөнөдү эле, аны Айдаркан астынан тосуп токтотту.

— Токто, балам! Аны менен кармашууга балтыр этиң толо элек. Артка! — деп кыйкырган Айдаркан Даңдаңды көздөй өзү жөнөдү. Даңдан аны найза менен жыга саймакчы болду эле, ал чокмору менен найзасын катуу какты эле, кура-лы кантип колдон учканын түшүнгөнчө Айдаркандын найзасы анын көкүрөгүнө сайылды.

Кытай аскерлери ачуулана кыйкырды. Ызы-чууга удаалаш Айдарканга дагы бирөө жулунуп чыкты. Казак баатырдын найзасы Даңдаңдын көкүрөгүндө сайылган бойдон калган. Не кыларын табалбай турган Айдаркан кыска кылычын кармап турду. Ошо маалда Манас атып чыкты. Ай-буйга келтирбей кытай баатырын учура сайды. Кытайдын дагы эки баатыры камындырбай Манаска ат коюшту. Ыраңшоо дегени түнөрө найза сунуп, Шаңмусары жебесин мээлеп келатат. Аккуласын теминген Манас Ыраңшоону мээлеп, ага найза ыргытты эле, анысы аттан кулады. Шаңмусар аткан жебенин огу ышкырып, Манасты жандай өттү. Кытай кайрадан жебе алгыча, бала баатыр кылычы менен шылай чапты.

Бул окуя ачып көздү жумганча өттү, эмне болуп кеткенин эки тарап да билбей калды. Кытай тарап жалтанбас баатырларынан айрылганына кейишти. Алар кайгыга батып турушту.

Каары кайнаган Нескара чыкты. Он тогузга жаны чыккан дөөдөй болгон бул жигиттин көз карашынан эле адамдын жаны чыкчудай. Манас тегерегинде кимдер бар экенин эстен чыгарды. Көз алдында жалгыз гана Нескара турду. Анын артында кандайдыр бир караандар көзгө урунгансыйт. «Булар анын шайтандары!» — намысы канда ойногон бала Манастын оюна ушул ой Бакай айткан сөз дароо кылт этти.

Капысынан жерге калдайган көлөкө тушту. Манас башын көтөрүп төбөсүндө күндү тосуп турган алп каракушту көрдү. Ошо замат бала баатырдын жанына жырткычтар пайда болду. Арстаны секирүүгө даярданып турат,

бир жагында илбирси ыркырайт, жалын бүрккөн ажыдаар да жанына келди. «Чилтендер!» — кубана калган Манас Аккуласын теминип, Нескара көздөй качырды. Шайтандар ызы-чуу түшүп, сырттандар курулдөгөн кармаш башталды. Бир убакта ал шайтандарын гана калтырып, өзү качып бараткан Нескаранын далысын көрүп калды.

Артынан сая түштү. Жер жайнаган аскерлерди чагылгандын отундай жети жолу айланып чыгышты. Аккула жаныбар Нескаранын сыйкырдуу Чабдарынан калышкан жок. Жетемин деп көшөргөн Манас тигинин жоо кийими менен алтын кемеринин ортосундагы бош жерди байкап калды да, ай далынын астына найзасын матырып алды. Жарадар болуп айкырган Нескаранын үнүн угуп Чабдары учуп жөнөдү. Аккуладан алыстап барат. Ошондо Манастын алдынан туура чыгып, Туучунагы менен Жакып турду. Аккуланы тизгинден алды.

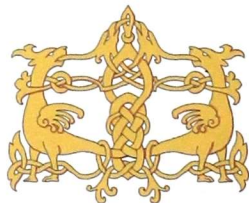
— Токто, балам! — Кыйкыра сүйлөдү.

— Жок, ата! Мен аны өлтүрөм! — деди Манас жаалдана.

Жакып болгон жок, аны күч менен токтотту. Нескаранын аскери аларды көрүп, куралдарын жерге ыргытышты да, багынып беришти.

Талап алган байлыктарын кайтарышты. Нескаранын аскерин үйлөрүнө бошотту, алардын арасында чыныгы жоокерлер аз эле болчу, көбү арык казгандар, күч менен кошулгандар боло турган. Ал эми мангулдар болсо кыргыздарга ыраазы болуп, Жакыптын элине кошулууну суранышты. Алар эле эмес ар уруудан куралган Нескаранын аскеринин көбү да ушул жерде калууну каалагандарын айтышты. Кайран Күнөс баатырдын агасы Күлдүр Манаска келип, он төрттөгү Чаганбай деген баласын чоро кылып ал деп суранды.

— Биздин элди хан Эсенкан тынч койбойт, эл катары эсептебейт. Анткени алар көп эл, ошондуктан биз бардыгыбыз биригишибиз керек, — деди Манас аксакалдар кеңешинде. Акылына ыраазы болгон карыялар ага макул болушту.

Айдың–Көлгөгү курултай

Арадан эки жыл өттү. Бай Жакып кайрадан жер-жерлерге чабарман жөнөттү. Мамилелеш элдердин башчыларынын баарын Айдың-Көл көлүнүн жээгине чакыртты.

Көлгө куюлган дарыялардын боюна, тоо этегиндеги көйкөлгөн көк жайыктарга коноктор үчүн боз үйлөр тигилди. Аргындардан Каракожо, алчындардан Бообек, манжулардан Дөгөн, наймандардан Көгөн, кыргыздардан Саламат, кыпчактардан Ошпур келди.

— Силерди чогулткан себебим, — деп сөзүн баштады Жакып. — Кытайлар бизди эстеринен чыгара элек экен. Жакында эле алардын чалгынчылары бул жерде болуп кетишти. Мен аларды тоодогу Сары-Суудан жолуктурдум. Манас достору менен мергенчилеп кетишкен, ошолорду табайын деп бараткам. Бир маалда эле кырдан колдоруна найза, мылтык кармаган атчандар чыга калышты. Алар он бир экен, кийгендери болот зоот, белдеринде кылыч. Кытайлар экен, тим эле менменсинишет, Кудайын да таанышпайт. Мени көрө калышып эле атырылга аттарын чаап келишип курчап калышты.

— Эй! — деди бирөөсү, кыязы алардын башчысы окшойт. — Жакып байды, анын баласы Манасты кайдан табабыз? Сен ким болосун, абышка?

— А силер ким болосунар? Бул жакта эмне кылып жүрөсүңөр? Кайдан келдиңер эле? — дедим, коркконуман кекечтенип да кеттим.

Тигилердин башчысынын каары кайнап чыкты, жебериме жеткире сөгүп, айкырык салды. Атымды жашырбасам өлдум деп, Бердикемин, мен деле кыргызмын, а бирок Жакып экөөбүз бири-бирибизге жообуз дедим эле алар сүйүнүп кетишти. Анда бизди Жакыптын үйүнө баштап бар дешти. Макул болгондой маанай көрсөттүм да, алардын силерге эмне кереги бар деп сурадым эле тигил мага колу-бутун байлап, Кытайга алып кетебиз, буйрук ушундай деди.

Кой издеп жүрөм деп шылтоолоп, аларды тескери жолго салдым. Чынында Манасымдан корктым. Кичуу аялым Абыкени төрөп берди дечи, а бирок тун бала деген тун бала экен. Анын устуно, Чыйырды байбичемдин акылы алты бөлүндү. Ошентип кеңешип туруп өз туугандарыбызды чакырдык. Мен аларга кыязы, Манасты бермейинче кытайдын ханы жан койбойт дедим. Айлам кетип, Чыйырды экөөбүздүн жалгыз балабыз бар, а силердин кээ бириңерде ондон бала. Баласын сатчу барбы? Каалаганын берем!

Манас ушул деп кытайга берип, кыргындан кутулалы десем эч ким унчукпай коюшту. Ошондо улуу агам Бай айтты: «Карыганда акылдан айнып калган окшойсуң, же коркконуңан ушинтип жатасыңбы? Өз баласын малга саткан кыргызды сен кайдан көрдүң эле?! Эсиндеби, эки жыл мурун алар алты миң аскер менен келгенде мына биз жеңип алганбыз. Баарын талкалаганбыз. Эми алардын он бир эле кишиси келсе, калтырап отурасың». Бай агамдын бул сөзү чындык эле, таарынган жокмун.

Жакып терең дем алып, аңгемесин улады:

— Тилекке каршы Манас аңчылык кылып журуп, кандайдыр бир зор жандыкка жолугат. Анын курулдөгөн унунөн аскадагы аркар-кулжалар өлүп, жерге кулап түшөт. Удуум ал жырткычты өлтүрөт. Анан алар аркарларды чогултуп, жакын жердеги Кулжа айылына жеткирели дешет. Ошол убакта Шайтан кытайдын чалгынчыларын Кулжага алып келиптир. Манастын атын угушат. Мени менен сүйлөшөт элек дешкенинен, Манас аларды биздин айылга өзу ээрчитип келет. Ошондо менин оозум ачылганын, ал эми кытайлардын мени көрүп жаны кашайганын элестеткиле!

Кытайлардын эмне максатты көздөп келгенин билгенден кийин, Манас алар менен чабыша кетти. Силер билесинер го, ал он беш жашар баладай эмес, өтө эле кучтуу эмеспи. Тез эле баарынын куралдарын тартып алып, байлап салды. Аларды бошотуп жатып, балам айтты: «Мен силерди өлтүрбөймүн. Бирок, ханыңарга айта баргыла, курал алып биздин жерге келген кытайлыктардын баары өлөт. Бизге каршы кандай аскер жөнөтсө да талкаланат. Көчмөндөрдүн салты боюнча силердин оң көзүңөрдү оюп, мурдунар менен оң кулагыңарды кесип салышым керек, а бирок мен эчкиникиндей сакалыңарды гана кыркамын. Ханыңарга салам айта баргыла».

Кытайларды жал-куйруктары кыркылган аттарына мингизип, келген жолуна жөнөтүп жиберешти. Бул кара өзгөйдү маскаралап жазалоо болчу.

Эми түшүндүрө окшойт. Мындан ары кантип жашайбыз, мына ошону сүйлөшүп алышыбыз керек, — деп сөзүн токтотту да, Жакып унчукпай калды.

Акылы менен ойлоно турган иш эле, андагылар ооз ачышкан жок.

А Манас болсо курултай журуп жатканда ар жактан келген балдарды ээрчитип аңчылыкка алып кетти. Бугу менен эликтерди кубалап келип аскаларга камап бере турган тайгандардын мыктыларын, көргөнүн куткарбас шумкарларды, тапталган бүркүттөрдү да ала кетишти. Алардын ар бири

өзүн башкалардан күчтүү, шамдагай, тапкыч экенин көрсөтүүгө жанталашып жүрүштү. Бирок, бардыгы тең Манаска анын жаш экенине карабай өзгөчө урматтоо менен мамиле кылып жатышты.

Эс алып отурушканда бардыгы Манасты тегеректешип, желмогуздай жырткычты кантип өлтүргөнүн сурашты эле ал булар ишенишпей мени калпычы деп ойлошобу деп тартынып койду. Бирок, достору аны кыстап туруп алышты.

— Мен Курбукум дайрасын бойлоп бара жаткам, — деди Манас. — Капыстан эле Аккула атым каккан казыктай туруп калды, коркконунан баса албай калтырайт. Эмне болуп кетти деп таң калдым. Алды жакты карадым, дайранын орто чениндеги аралчадан бир укмуш жаныбар көрүндү. Кызгылтым тарткан жүндөрү самсаалайт, көздөрү чыныдай, канжардай болгон азуулары ууртунан арсаят. Чон казандай, башында мүйүзү да бар, мойнунда жана желкесинде узун жалы бар. Денесинин арт жагы жылаңач. Узун куйругу чамгарактайт. Бою букадай бар, а бирок арткы буттары менен адам сыяктуу басат экен. Эң укмушу, анын капталдарында канаты бар экен. Чуркайын деп ыргыды эле, жер титиреп кетти. Канаттарын жайып, талаага жөнөдү, буттарынын тырмактары тарбаят, оозу араандай ачылган. Дөбөнүн чокусуна барып ач айкырык салды эле, тоолордогу кийиктер аскадан кулап жатышты.

Аккелте мылтыгымды ала коюп аттым эле, ок асманга тик сайыла учуп, жерге кулап түштү. Биротоло жаны чыксын деп, Ачалбарс кылычым менен ортосунан бөлө чаптым.

Балдардын көбү таң кала, ооздорун ачып угуп отурушту. А улуураактары болсо бири-бирин алдыртан карап коюшуп, анча ишене беришпегендей болгонсуду. Акыры алардын бири, Аскардын жыйырма беш жашар уулу Жабагы кыйырып калды:

— Эй, балдар! Канча карышкыр, тулку алдык, а жей турган эч нерсебиз жок экен. Бардыгыбыз үчүн ким өзүнүн минген атын союп салса, анда биз аны колбашчы шайлайт элек. Анткени ал адамдарды малдан артык көрөт, ал үчүн коркпойт.

Бул ой баарына жагып калды. Ар кимиси эле курсагын тойгузгусу келди, бирок, эч кимиси атын союуну каалабай, сойгондор сойсун дешти ичтеринен.

— Эй, Манжик, сен манжулардын башчысы эмессинби, бизге колбашчы бол!

— Жок, анте албайм, мен Манасты колдойм деп ант бергем!

— Ошпурдун уулу Назарбек, сенчи, биздин ханыбыз болгун келеби? — Жабагынын жаны жай албады.

— Мен мындан сегиз жыл мурда эле бул орунду Манаска ыйгарып койгом.

— Болуптур. А сенчи, Айдаркандын уулу Көкчө, менимче, Манаска эч милдеттуу эмессин. Баатыр десе баатырсың, атыңды сой!

— Жабагы! Ата-бабалардын арбагы баарыңарды жазалайт! Минген атын ким сойсун! Ал акмактын иши. Эгер ачка болсоңор, аркар же теке атып жеги-ле. Андай болбосо үйгө кайтканыбыз жакшы!

— Эр Көкчө сарандык кылды, — деп кулду Жабагы.

Кезек Кулдурдун уулу Чалыбайга жетти эле, ал айылды Нескарадан куткарган Манас колбашчы болуш керек деп баш тартты.

Акырында Жабагы Манаска кайрылды:

— Сен арабыздагы эң жашыбызсың. Бирок атыңды сойсон, биз сага бата берип хан шайлайбыз.

— Хан болуш үчүн атын сойгон жакшы деле иш эмес, — деди Манас. — Жок, эгер ачкадан өлүп баратсаңар, анда союп берейин. Аккулам өмүрдөн да артык бекен? — Ал атын жетелеп келгени өйдө болду.

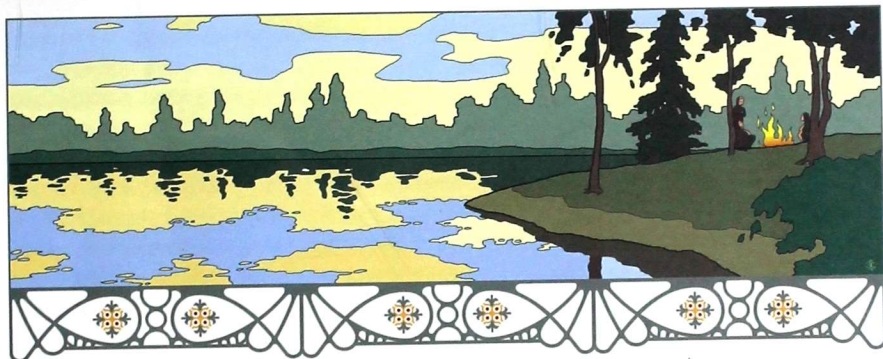
Ошо кезде Манас Чегебай деп чакырган Кутубий ордунан ыргып турду:

— Аккулага тийбегиле, анын кесип алар эти жок. Аны Жакып бай Манас туулганда тартуу кылып арнаган. Ага Аккуладан артык ат таппайбыз. Андан көрө, менин Жакып белекке берген атымды алгыла да, хандыкка Манасты шайлагыла! Антпесенер ал атын союп таштайт! — деп байкуш бала жалбарып жиберди.

Чегебайдын сунушу кабыл алынып, баары Манасты тегеректеп калышты. Каршылык кылганына карабай, бала баатырды аппак тердиктин үстүнө отургузушту. Ошол боюнча көтөрүп алышып, талааны аралап: «Бар болсун биздин ханыбыз!» деп кубана кыйкырып жүрүштү.

Манастын өңү токтоо, кубарыңкы тартып турду.

Оркун дайрасындагы уруш

Балдардын өргөөлөрү шаркырап аккан дайранын ортосундагы токойлуу жерге жайгашкан эле. Манас балдардын ханы болуп шайланган соң, аларды Аңгырты ашуусу аркылуу алыскы Оркун дайрасына алып келген. Манастын чондордон укканына караганда, бул тараптын токойлору бугу, марал, эликтерге толтура. Дарыянын жээги тик, агымы шар экен. Айланасы аралай алгыс жыш токой. Жомоктогу жырткычтардын падышасы ушундай жерде жашайт болуш керек деп тамаша сөз айтышты балдар. Дагы жакшы, Манас Марал-Кечуу жолун билет эле, болбосо Жайсаң суусунун Оркунга куйган жериндеги бул чоң аралга балдар жол таап келе алышмак эмес.

Алар эки күн моокуму канганча аң уулашты. Үчүнчү күндүн танында каролдо турган Манжик Манасты ойготту.

— Манас, жүзгө жакын адам Оркунду сузуп өтүп, биз тарапка чыгышты, — деди ал. — Бардыгы курал-жаракчан. Алар оттун тутунун көрүшүп, кол салганы келишсе керек. Буркан-шаркан тушкөн агымга карабай, кечуу жер тандабай кечип өткөндөрүнө караганда оңой жоо эмес.

Муну уккан балдар аттарына шапа-шуп мине калышып, келе жаткандардын жолун карап калышты. Караандары дароо эле көрүндү. Кылчактабай шар журушкө чыккандарына караганда булардын артында көп аскер бар экенин сезди. Келаткандар чалгынга жиберилген адамдар болсо керек.

— Силер кимсиңер? — деп сурады келген топтун башчысы. — Койчуларга же соодагерлерге окшобойсунар. Алгыр куштарынар менен тайгандарыңарга караганда мергенчилерсиңер го?

— Сиз туура баамдадыңыз, бек, — деп жооп берди Манас. — А өзүңөр ким болосуздар?

— Аркы өйүздө биздин колубуз турат. Колбашчыбыз Нуукер силерди алып келгиле деп жиберди.

— Түшүнсөнөр, силердин биз менен кандай ишиңер болушу мүмкүн? Биз жайынча аң уулап жүргөндөрбүз, силер болсо кайдадыр согушууга бара жаткандар экенсизер. Силер менен жолубуз эки башка.

— Мен бул жерге каяктагы бир салпаяк балдар менен акыйлашып отурууга келген эмесмин! — деп жаалы чыга тушту жортуулчулардын башчысынын. — Азыр суудан өтүп, биздин Нуукердин алдына барасыңар. Калганын өзү айтат.

Келгендер найзалары менен балдарды жээкке карай түртө башташты. Манас баш ийгендей көрүнүмүш болуп, бирок капчысынан эле Ачалбарсын кынынан сууруп, тигилердин башчысын таамай чапты. Калган балдар да буйрук берилгенсип душмандарга жапырт жабыйлашты. Кармаш атылган октой тез болду. Балдар уруштун айрым жерлерин эстешип, капчы кол салуудан эси ооп, корккон жоону туурап кулуп жатышты. Чалгынга келгендердин эч кимиси кутулуп кеткен жок. Кыязы, бир топ убакыт өткөндөн кийин, артта турган аскер чалгынчылардын тосотко кабылганын түшүнсө керек. Аркы жээкте адамдар топтоло калышып, анан кыйылган теректерден байлаштырылган бир нече салдарды сууга түшүрүшүп, бул өйүзгө өтүп келатканын карап турушту. Агымы катуу дайрада салдар бири-бирине урунуп жатты. Бир нече киши кармана албай сууга кулап, сүзө албагандары чөгүп да кете жаздашты. Айрым эр жүрөктүүлөрү аттарынын жалдарын кармап сузуп келатышты. Ошентсе да шар аккан сууда аңтарылып кетпей алга жылуу кыйын эле.

Жоонун колу абдан көп экен. Аралдын жээгине аскерлер биринин артынан бири чыгып жатышты. Манастын санагы боюнча алар сегиз жүздөн кем эмес. Ал эми балдардын саны сексен төрт, алардан он эсеге аз. Ошентсе да алар аралдын ортосундагы ачык аянтка далыларын тийиштгире айланта турушуп, уюл топ болушуп, душмандардын келишин күтүштү. Аларды тез эле аскерлер курчап калды.

— Манас, азыр сенин айыңдан баарыбыз өлөбүз, — деди Көкчө. — Булардын чалгынчыларын эмнеге өлтүрдүк?! Жашынып калыш керек эле да, а биз болсо Кытайдын ханына каршы чыктык. Мына бул ошонун аскерлери. Эми кача да албай калдык!

— Эй, Көкчө! Мындай сөзүң менен балдардын баарын коркутасың! — деп Манас кулду. — Арабызда жыйырма бешке чыккандар үч-төртөө эле. Калгандары коркуу деген эмне экенин билишпейт. Биз жашпыз, багынбастан согушуп жатып өлгөн биз үчүн сыймык. Оорудан өлүп жаткан бала канча? А биз болсо баатырларча өлөбүз!

Манас сүйлөп бүткөнчө душман тараптан Кымкар деген дөө кылычын булгалап, жекеге чыкты. Манас беттешейин дегенде Айнакул аны: «Сен хансың да!» деп кармап калды. Жекеге Көкчө жулунуп чыкты. Ачып көздү жумганча эле ал сайганы жаза кетпеген кылычы менен Кымкарды кулата сайды. Бирок аны беттеп, жаасын мээлеп Болжон учуп келатты. Күтпөгөн жерден мылтык тарс этип, Болжон чимирик атып кулады. Көкчөнү сак-

тап калайын деп шашкан Манас Аккелтеси менен атып жиберген экен. Ушундан соң аларды көздөй душмандын бардык аскери каптады. Эр жүрөк балдар көз ирмемде көчкү алгандай жок болчудай сезилди. Бирок жаш баатырлардын жебелери чагылгандай учуп, мылтыктары тарсылдап, кылычтары жалтылдап жатты. Алардын тегерегине адам менен жылкылардын өлүктөрү тоо болуп, кытайларды алдыга өткөрбөй койду.

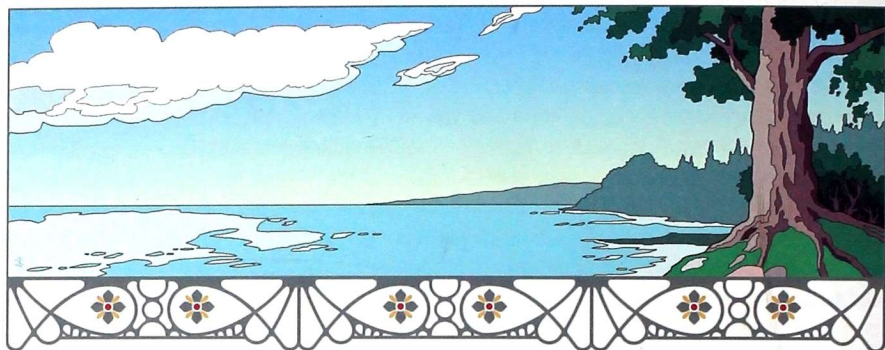
Манас колбашчылар кийчү зоот кийимчен алп мүчө жоокердин Көкчөгө атырыла жетип, аны куч менен ээрдөн көтөрүп алганын көрө калды. Жаны кашайган Манас айкырган бойдон Нуукерге жетти. Жетери менен тигини чапчып, аттан алып ыргытып болду.

Оо, Жараткан! Ошол кезде Манас булчундарына асманды антарып, тоону томкоруп жибере тургандай каяктандыр ташкындаган куч топтолгонун сезд. «Манас! Манас!» — деп кыйкырып жатышты достору. Миң эселеп кучөгөн бул айкырык ушундай бир куч менен мейкинге тарап, кытайлардын кулагын жарып кетти. Туймакчыны туйду Манас, «Чилтендер!» — деди Нуукерди Көкчөсү менен ээрден жула көтөрүп баратып. Кытай баатыры Көкчөнү колунан чыгарып жиберди эле ошондо Манас душманын айланта чаап албууттана жерге урду.

Көзгө көрүнбөгөн чилтендердин жардамы менен Манастын эр жигиттери жоону талкалап салышты. Жүрөгү тушкөн кытайлар шашыла качып, күркүрөгөн дайрага бойлорун таштап жатышты. Бала баатырлардын ач айкырыктары кытайларга кылычтай тийди. Аркы жээкке бир азы гана чыгып, ал-кучу кетип, аттан кулап калып жатышты.

Балдардан жоготуу болбоптур, жетөө гана жарадар экен. Жарадар болгону менен алар ат үстүндө жүрө алгыдай. Сегиз жүз кытайдын эки жүздөн ашыгыраагы качып кетиптир. Жеңишке сүйүнгөн Манастын жигиттери тигилердин курал-жарагы менен буюмдарын аттарына жүктөштү. Кытайлардын кымбат кийимдерин кийип алышып, бири-бирин шылдыңдап кулуп да жатышты. Анан алар Манастын жанына аны урматтоо менен, ошол эле учурда ыйбаалык чочулоо менен чогулушту. Бүгүнкү жеңиш Манастан жана анын өзгөчө жөндөмүнөн улам болгонун бардыгы сезип турушту. Балдар ушул эле жерден ага Канкор Шер деп ат коюшту.

Манастын хан болушу

Айдың-Көлдүн жээги өзгөчө шаңга бөлөндү. Олжо менен келишкен бала баатырлардын аңгемесин угууга эл чогулду. Баары тең балдарынын эрдиктерине таң калып жатышты. Манастын теңдешсиз күчү жөнүндөгү баянды демдерин ичине алып угушту. Далайлары Манастын андай күчүн Нескара менен болгон согуш учурунда да көрүшкөн эле. Кыязы, бул баланы Теңирдин өзү колдосо керек!

Акыры Жакып ордунан турду, эл жардана аны карашты.

— Бул жерге баарыбыз чогулдук, — деп баштады бай сөзүн. — Биринерге тууганбыз деп боор тарткан уруулар мында турасыңар. Мангулдар мына, башында Жайсаңбай баатыры менен Күлдүр, Калдар бектери турат, манжулар болсо Дөгөн аксакалы Манжиги менен келишти, алтайлыктар менен казак уруулары түгөл ушул жерде. Алчин, уйшун, найман да келди. Аргындардан Каракожо, абактардан Айдаркан баатыр, кыргыздардан Саламат, кыпчактардан Таз чечен, нойгуттардан Акбалта, тотулардан Токтоо бий, локуштардан Өмүрзак, өзбектерден Дамулда менен Абдылда чечен, а ногойлордон мен турам.

Биз баарыбыз биригип, Кытайдын баш ханына каршы турдук, аскерлеринин мизин майтардык. Бирок кытай деген улуу калк. Биз ага туруштук бере албайбыз. Эгерде Эсенкандын аскери келсе, аялдарыбыз жесир калары бышык. Көбүбүздү өлтүрүп, калганын кулдукка сатып жиберет. Малыбызды айдап кетет. Бирок, ошондой өлүм сааты башка түшсө, анда кармашып жатып өлөлү. Кытайлар баары бир бизге жашоо бербейт.

Жыйналган эл Жакыптын сөзүн унчукпай угуп турушту да, ал токтоору менен баары жабыла кыйкырышты:

— Биз Нескаранын алты миң колун талкаладык!

— Биздин балдар Нуукер менен согушуп, анын тогуз жүз аскерин жеңишкен!

— Душман менен кармашууга даярбыз!
— Биз кул болбойбуз, андан көрө өлгөнүбүз артык!
— Туугандар, — деп сөзүн улады Жакып, — өз жерибиз үчүн кармашууга баарыбыз даярбыз. Бирок биз бөлүндү-жарындыбыз. Баарыбызды бириктирип турган башчыбыз жок. Ошондуктан бийлиги жана күчү бар хан шайлап алышыбыз керек. Ал биздин чек арабызды сактасын. Анын душман менен кармаша турган аскери болсун. Касташкандар катыла алгыс бир эл болулу.

Эл толкуп кетти:

— Жакып бай туура айтат!

— Келгиле, хан шайлап алалы!

Акылман Бердике ордуна туруп, мындай деди:

— Жакып байга, баракелде! Туура айтып жатат. Бул жерде хан болууга татыктуулар көп эле. Эгерде бийликтин, элдин оор милдетин алам дегендер болсо, алдыга чыксын. Ал ар дайыма чындыкты бетке кармап, жардыларга жардам берип, душман менен кармаша ала турган болсун. Ким эр жүрөк жана чечен? Ким бийлик деген эмне экенин билет? Алдыга чык!

Элгуулдөп, бирок, бир да уруунун башчысы чыккан жок. Ошондо аңчылыктан жаңы эле келген баягы сексен төрт бала орундарынан жапырт турушту.

— Биз ак сакалдуу карыялар эмеспиз, — деп сөз баштады Айнакул, — бирок ушул жерде олтурган уруулардын балдарыбыз. Биз өзүбүзчө ханыбызды шайлап алганбыз. Ханыбыз — Манас! Балким аксакалдар да бизди колдоп беришер. Өзбектердин Абдылдасы ордуна ыргып турду:

— Сен өзүң увазир болоюн деп турасың го?

Абдылданын сөзүнө эч ким көңүл бурган жок. Эл балдардын сунушун кубаттоо менен кабыл алышты. Казактар гана алардын Көкчөсү деле татыктуу хан боло алмак дегенсип, күңк-мыңк болушту.

— Эгер кимдир бирөө Манастын хан болушуна каршы болсо, айтсын. Болбосо кийин Манасты хан шайлаган эмеспиз деп жобурап жүрбөсүн! — деп Акбалта курулдөй кыйкырды.

Ушул учурда Манас өзү ордуна турду:

— Мен досторума атымды союп бермек болгонум үчүн гана хан көтөрүшкөн. Бирок, мен өзүм муну хандыкка шайланууга татыктуу иш деп эсептебейм. Башканы шайлагыла. Бул жерде тыргооттор менен казактар кыргыздардан кыйла арбын. Хандыкка ошолор көрсөтүшсүн.

Эл буйдалып калды. Талаш-тартыш башталды, акыры хандыкка Жакыпты шайлап, Манас анын хан баатыры болсун деп чечим чыгарышты. Аңгыча Көкчө ордуна ыргып туруп:

— Эгерде Жакып хан, Манас анын баатыры болсо, мени аскерлердин колбашчысы — төрө кылып шайлагыла! — деди.

— Мейли, казак төрө болсун! — деп кыйкырышты эл. Ошону менен баары чечилди.

Иш буткөн соң Акбалта менен Бердике Жакыпты колтуктан алышып, эл алдына чыгарышты. Сүтгөй ак кийизге аны отургузушмак. Ошондо Жакып каршы болду, эмнегедир көзүнөн жаш куюлду.

— Мен бактылуу экенмин, эл-журтум ушундай ишеним көрсөтүп жатат. Ыраазымын, бирок менин жашым өттү. Мени күнөөгө батырбагыла. Баламан хандыкты талашат белем? Татыктууну шайлагыла. Балдарга кошулам, уулуам жол берем. — Толкунданган карыя жакшылыкка эреркеп ыйлап жиберди.

Анткен менен баары бир аны ак кийизге алып барып, жанына Манасты отургузушту. Эл кийизди жапырт көтөрүп, жети кадам аттап, анан жерге коюшту. Жакып кийизден туруп, четке басты.

Ак кийиздеги Манасты кубаттаган элди жети жолу айлантып чыгышты. Андан соң аны атасынын жанына олтургузуп, хандык белги-жыгасы бар баш кийим кийгизишти. Үстүндө чоң атасы улуу Ногойдун кызыл туусу кызыл жалын болуп желбиреп турду. Аны катаал да, татаал да келечек күтүп турган, а бирок, андан Ногойдун небересинин аты даңазаланып туруш керек эле. Ошентсе да Манасты аты душмандарга жетип, аларды түйшөлтүп жаткан. Ооба, хан Манас башкара турган элди кандай тагдыр күтүп турат? Кытайдын ханы Эсенкан Манас менен Жакыпка эмне кылат? Мунун баары тагдырдын иши эле. А бирок Жакып баласынын хан болуп шайланганынын урматына токсон бээ союуга буйрук кылды. Той тогуз күнгө созулмак да, анан эл-журт тарамак. Тараганда да бир эл болуп калмак. Тагдыры да, турмушу да, бак-таалайы да бир болмок. Бир болмогу болгон соң алар кыргыз эл деп аталмак.

*Айкөл Манас кабылан,
Телегейи тең эле,
Шай колдогон шер эле,
Жан жаралып адамда
Жакында болбойт дегі эле...*

«Манас» эпосунан

РАРИТЕТ